

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.033 Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ
ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИМ ЧИТАЧЕМ**

КвРФПРмз.023083.01.16.00

здобувачки освіти II курсу гр. ФППмз-23-1 Ірини НІКОЛАЙЧУК
11.12.2024 Підпис, дата

Керівник

Неля ПОДЛЕВСЬКА,
канд. пед. наук, доцент

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології

Наталія ТОРЧИНСЬКА,
канд. філол наук, доцент

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет гуманітарно-педагогічний
 Кафедра слов'янської філології
 Освітній рівень магістр
 Галузь знань 03 Гуманітарні науки
 Спеціальність 035 Філологія
 Спеціалізація Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська
 Освітня програма освітньо-професійна

„ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри слов'янської філології
 _____ (Неля ПОДЛЕВСЬКА)

17 жовтня 2023 року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу

НІКОЛАЙЧУК ІРИНІ ЕДУАРДІВНІ

1. Тема роботи «Соціокультурний аспект перекладу художньої літератури та його вплив на сприйняття та розуміння польської культури українським читачем»,

затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 16 червня 2023 року, протокол № 12.

2. Термін подачі здобувачем завершеної роботи – грудень 2024 року.

3. Вихідні дані роботи:

У сучасному перекладознавстві велика увага приділяється вивченню зв'язку мови і соціальних ролей учасників комунікації, а також впливу суспільного становища на мову. Соціокультурний аспект розуміння іншомовного спілкування дуже важливий, особливо при вивченні сприйняття читачем перекладу художньої літератури. Потреба висвітлення соціокультурного аспекту перекладу, а також комплексного аналізу способів подолання автором перекладу труднощів соціокультурної адаптації оригіналу тексту роману Елізи Ожешко «Над Німаном», зумовлює актуальність теми кваліфікаційної роботи.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань):

- вивчити дослідження елементів зовнішності людини в наукових працях вчених;
- вивчити соціокультурні особливості, їх відображення в художній літературі і збереження при перекладі;
- з'ясувати, з якими проблемами стикається перекладач при перекладі і як їх долає;
- розглянути соціокультурні особливості в творі Елізи Ожешко «Над Німаном» і шляхи їх збереження при перекладі;
- виявити найбільш часто використовувані прийоми соціокультурної адаптації при перекладі з польської мови твору Елізи Ожешко на українську мову.

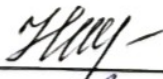
5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	HEMAC		

7. Дата видачі завдання – 17 жовтня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ з/ч	Найменування етапу із кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Обрання теми кваліфікаційної роботи	Вересень 2023 року	Вик.
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень–жовтень 2023 року	Вик.
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень–листопад 2023 року	Вик.
4.	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2023 – березень 2024 року	Вик.
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації в збірнику наукових праць та участі в конференціях	Жовтень 2023 року – листопад 2024 року	Вик.
6.	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	Квітень – червень 2024 року	Вик.
7.	Написання третього розділу кваліфікаційної роботи	Серпень – жовтень 2024 року	Вик.
9.	Написання «чорнового варіанту» дипломної роботи	До листопада 2024 року	Вик.
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Листопад 2024 року	Вик.
11.	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 року	Вик.
12.	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру і її захист	Грудень 2024 року	Вик.

Здобувач освіти

Ірина НІКОЛАЙЧУК

Керівник роботи

Неля ПОДЛЕВСЬКА

Анотація

Тема роботи «Соціокультурний аспект перекладу художньої літератури та його вплив на сприйняття та розуміння польської культури українським читачем»

Автор – Ірина НІКОЛАЙЧУК

Науковий керівник – Неля ПОДЛЕВСЬКА

Обсяг кваліфікаційної роботи – 73 сторінки основного тексту.

Робота містить 73 джерела посилань (зокрема 18 – польською мовою).

Ключові слова: *соціальні і культурні особливості, художній текст, соціокультурний аспект, індивідуальний стиль письменника, мовні засоби, реалії, адаптація тексту.*

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню соціокультурного аспекту перекладу творів польської художньої літератури і його впливу на сприйняття та розуміння польської культури українським читачем. Дослідження проводиться на матеріалі перекладу твору Елізи Ожешко, однієї з найбільш відомих польських письменників на межі XIX–XX століть.

Потреба вивчити соціокультурний аспект перекладу польської художньої літератури, а зокрема роману Елізи Ожешко «Над Німаном» на українську мову та схарактеризувати засоби соціокультурної адаптації тексту зумовила актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи.

Меті підпорядковується вирішення завдань: вивчити соціокультурні особливості, їх відображення в художній літературі і збереження при перекладі; з'ясувати, з якими проблемами стикається перекладач при перекладі і як їх долає; розглянути соціокультурні особливості в творі Елізи Ожешко «Над Німаном» і шляхи їх збереження при перекладі; виявити найбільш часто використовувані прийоми соціокультурної адаптації при перекладі твору.

Матеріалом дослідження є близько 437 текстових фрагментів, вилучених методом суцільної вибірки із роману «Над Німаном».

У процесі дослідження встановлено, що Олександр Стаєцький використав комплекс різних методів і способів соціокультурної адаптації тексту. Здійснений ним переклад в основному адекватний, зберігає національний колорит твору та індивідуальний стиль автора, забезпечує відповідне задуму автора сприйняття твору українським читачем.

Перспективу дослідження вбачаємо у використанні цих матеріалів при перекладі інших творів та при вивченні відповідних курсів з перекладознавства.

Автор

ЗМІСТ

Вступ.....	6
1. Теоретичні засади вивчення соціокультурного аспекту перекладу.....	11
1.1. Соціолінгвістика. Вивчення питання соціальної природи мови...11	11
1.2. Дослідження соціокультурного аспекту перекладу українськими та зарубіжними науковцями.....12	12
1.3. Вплив культури на переклад і на перекладача..... 15	15
1.4. Безеквівалентна лексика, культурні реалії. Соціокультурний аспект їх перекладу..... 18	18
2. Ключові соціокультурні аспекти роману Е. Ожешко «Над Німаном». Дослідження впливу їх перекладу на сприйняття та розуміння польської культури українським читачем.....23	23
2.1. Загальні відомості про твір та автора..... 23	23
2.2. Соціокультурний контекст роману «Над Німаном»..... 25	25
2.3. Способи передачі соціокультурних особливостей роману в перекладі Олександра Стаєцького. Вплив перекладу на розуміння твору українським читачем..... 26	26
3. Соціокультурна адаптація художнього перекладу роману.....56	56
3.1. Способи соціокультурної адаптації при перекладі тексту.....56	56
3.2. Прийоми та методи досягнення еквівалентності перекладу в питаннях ролі жінки в суспільстві, релігії та освіти і просвітництва.....61	61
3.3. Особливості перекладу фразеологізмів як мовної реалії70	70
Висновки.....	76
Перелік джерел посилання.....	79

ВСТУП

Мова і культура нерозривно пов'язані. Мова є органічною частиною культури. Вона фіксує історію розвитку людської культури, відображає прогрес соціальної цивілізації та розвиток і є інструментом комунікації, поширення, продовження та розвитку культури. Водночас, мова не може існувати поза культурою, вона завжди розвивається у певному культурному середовищі. Культура є великим середовищем мовної діяльності, і всі види культурних чинників повинні втілюватися в мові. У процесі мовної діяльності скрізь присутній відбиток культури і простежується слід культури.

Описуючи мову як форму буття культури, Олесь Гончар писав: «Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу» [8]. А літературознавець В. Іванишин у своїй книзі «Мова і нація» зазначив: «Мова утримує в одному духовному полі національної культури усіх представників певного народу і на його території, і за її межами. Вона цементує всі явища культури, є їх концентрованим виявом» [16].

Кожен народ має свою особливу культуру. Поряд із загальнолюдськими культурними поняттями та цінностями існують такі, які властиві тільки цій культурі. Це привертає особливу увагу з позиції перекладу, адже саме перекладачі є посередниками у міжкультурній комунікації. Мова кожної людини відображає її етнічне походження, соціальну роль, стать, вік, територіальну ознаку і професійний статус. Все це відображається в літературі, особливо в художній, і завданням перекладача художнього твору є так би мовити перенесення цього твору в іншу культуру, тобто створення рівного за змістом і впливом на читача твору. Тобто

соціокультурна адаптація тексту перекладу є одним з найважливіших і водночас найскладніших завдань для створення адекватного перекладу.

У сучасному перекладознавстві велика уваги приділяється вивченню зв'язку мови і соціальних ролей учасників комунікації, а також впливу суспільного становища на мову. Соціокультурний аспект перекладу іноземної літератури активно вивчали у своїх працях Л. А. Буданова [4], Т. В. Вайдич [4], В. О. Іванілова [17], А. В. Капуш [19], Б. З. Келяр [66], Г. М. Кузенко [28], Л. В. Першина [36], Ю. В. Поліщук [39], І. О. Сілютіна [4], Л. Г. Таланова [36], М. Р. Ткачівська [49], О. І. Чередниченко [52], Р. М. Щерба [49] та інші.

Проте соціокультурний аспект перекладу польської художньої літератури, а зокрема творів Елізи Ожешко на українську мову не достатньо представлений в наукових працях, що й зумовило **актуальність** обраної теми кваліфікаційної роботи.

Мета роботи полягає у висвітленні соціокультурного аспекту перекладу, а також в комплексному аналізі способів подолання автором перекладу труднощів соціокультурної адаптації оригіналу тексту роману «Над Німаном»,

Для досягнення зазначеної мети в дипломній роботі вирішуються такі завдання:

- вивчити соціокультурні особливості, їх відображення в художній літературі і збереження при перекладі;
- з'ясувати, з якими проблемами стикається перекладач при перекладі і як їх долає;
- розглянути соціокультурні особливості в творі Елізи Ожешко «Над Німаном» і шляхи їх збереження при перекладі;
- виявити найбільш часто використовувані прийоми соціокультурної адаптації при перекладі з польської мови твору Елізи Ожешко на українську мову.

Об'єкт дослідження – роман Елізи Ожешко «Над Німаном»

Предмет дослідження – соціокультурний аспект перекладу українською мовою польської художньої літератури, мовні засоби і способи соціокультурної адаптації перекладу польського літературного твору на українську мову.

Дерельною базою дослідження став повний текст роману, як в оригіналі Е. Orzeszko «Nad Niemnem» [68], так і в перекладі на українську Олександра Стаєцького «Над Німаном» [35].

Для досягнення поставленої мети й розв'язання конкретних завдань було використано низку **методів**:

- описовий (використовується на всіх етапах роботи для викладення результатів дослідження, а також для їх коментування);
- трансформаційний (був використаний для аналізу перекладацьких перетворень);
- порівняльно-зіставний (для порівняння мовних одиниць);
- метод компонентного аналізу (був використаний для аналізу значень лексичних одиниць оригіналу і перекладу).

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше досліджені соціокультурні аспекти перекладу українською мовою роману Елізи Ожешко «Над Німаном».

Теоретична значущість отриманих результатів полягає в отриманні теоретичних знань про соціокультурні аспекти перекладу тексту польських історичних романів ХІХ століття.

Практична цінність полягає у можливості використання результатів дослідження в теоретичних та практичних курсах «Перекладознавства», «Історії», «Країнознавства», «Проблемних питань польської мови та перекладу» та інших, а також в можливості використовувати ці результати при перекладі текстів аналогічного стилю, що належать до того ж періоду.

Апробація дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на **наукових конференціях різних рівнів:**

- II Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації в галузі освіти» (Хмельницький, 21-22.03.2024). Тема доповіді «Соціокультурний аспект перекладу польської літератури»;

- Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 18.04.2024). Тема доповіді «Вплив соціокультурних аспектів на процес вивчення української та польської мов»;

- II Подільських філологічних читаннях (Хмельницький, 19.04.2024). тема доповіді «Соціокультурний аспект польської літератури та його вплив на сприйняття української культури»;

- VIII Міжнародній конференції молодих науковців «Про Україну інтердисциплінарно у Вроцлавському університеті» (Вроцлав, 16-17.05.2024). Тема доповіді «Соціокультурний аспект перекладу польської літератури»;

- Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Славістичні студії в сучасному філологічно-дидактичному просторі» (Хмельницький, 24.05.2024). Тема доповіді «Особливості перекладу лінгвокультурних реалій на прикладі роману Е. Ожешко «Над Німаном»;

- Звітній науково-практичній конференції Хмельницького національного університету(Хмельницький, 2024). Тема доповіді «Проблеми перекладу польської літератури в соціокультурному аспекті»;

- Всеукраїнській науковій конференції учнівської та студентської молоді «Актуальні питання сучасної філології та журналістики»(Тернопіль, 7.11.2024). Тема доповіді «Соціокультурні аспекти у сприйнятті перекладної літератури»

і викладені у публікаціях у збірниках наукових праць:

- Соціокультурний аспект перекладу іноземної літератури. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наукових праць. Голова редколегії Н. В. Подлевська; відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Випуск п'ятнадцятий. Хмельницький, 2024. С.234-242.

- Особливості перекладу Олександра Стаєцького роману Е. Ожешко «Над Німаном» в соціокультурному аспекті. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : збірник наукових праць. Голова редколегії Н. В. Подлевська; відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Випуск шістнадцятий. Хмельницький, 2024.

Структура роботи зумовлена предметом, метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, в яких вирішуються поставлені дослідницькі завдання; висновків та переліку джерел посилання (73 позиції). У вступі розкривається актуальність, визначається об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження, розкривається теоретична і практична значимість роботи. У першому розділі розглядаються теоретичні засади вивчення соціокультурного аспекту перекладу. У другому розділі розкривається відображення соціокультурних особливостей у романі Е. Ожешко «Над Німаном», вивчаються шляхи їх збереження при перекладі, а також способи досягнення еквівалентності перекладу. Третій розділ присвячений аналізу соціокультурної адаптації перекладу роману українською мовою. У висновку підводяться підсумки, формуються остаточні висновки з досліджуваної теми.

1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ ПЕРЕКЛАДУ

1.1. Соціолінгвістика. Вивчення питання соціальної природи мови

Зв'язок мови і суспільства став предметом спеціальних наукових досліджень лише наприкінці XIX століття. Теорія про співвідношення мовних і соціальних чинників ґрунтується на працях представників соціологічного напрямку французького мовознавства. Ідеї про зв'язок мовних і соціокультурних систем розвинули в своїх дослідженнях американські етнолінгвісти. Істотну роль відіграли праці представників Празької лінгвістичної школи, які довели зв'язок мови із соціальними процесами і соціальну роль літературної мови. А німецькі вчені у своїх дослідженнях обґрунтували соціально-історичний підхід до мови і необхідність включення соціального аспекту в діалектологію.

Свій внесок у вивчення цього питання зробили українські вчені В. Брицин [3], Ю. Жлуктенко [12], Л. Масенко [31], О. Мельничук [32], В. Русанівський [43], О. С. Черемська [53] та інші. Так сформувалася соціолінгвістика – наука, яка вивчає проблеми, пов'язані із соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства. В загальному вигляді ці проблеми зводяться до таких питань: 1) як соціальний чинник впливає на функціонування мов; 2) як він відображається в мовній структурі; 3) як мови взаємодіють.

«Соціолінгвістика – соціальна лінгвістика – наукова дисципліна, що розвивається на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології та етнології. Вивчає комплекс питань, пов'язаних із суспільною природою мови, її громадськими функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову та роль, що відіграє мова в житті суспільства. Найважливішими проблемами,

якими займається соціолінгвістика, є соціальна диференціація мови, мова і нація, мовна ситуація, взаємодія мови й культури, двомовність і багатомовність, мова і суспільство, мовне планування, мовна політика тощо.

Кожна мова є надбанням певного народу. У ній зафіксовано історичний досвід попередніх поколінь, неповторний менталітет етносу, його духовні надбання. Мова – важливий державотворчий чинник, засіб консолідації народу» [Вікіпедія].

1.2. Дослідження соціокультурного аспекту перекладу українськими та зарубіжними науковцями

Мова є носієм культури, культура є ґрунтом мови, а переклад – мостом міжкультурного спілкування. Тому переклад є фундаментальною проблемою міжкультурної комунікації. Переклад є не лише мовною, а й культурною діяльністю, на яку впливають численні соціальні та культурні чинники, до того ж впливаючи на перекладача та процес перекладу. Літературний переклад є найскладнішим, оскільки він залучає різноманітні культурні чинники. Щоб правильно перекладати, перекладач повинен розуміти всі види культурних чинників у мові оригіналу та мові перекладу, тобто соціокультурний контекст, інакше це призведе до неправильного перекладу.

З кінця 1980-х років велика кількість науковців почала досліджувати проблеми перекладу з різних культурних перспектив, і з'явилася нова школа культурного перекладу. Все більш поглиблюється розуміння контексту, все більше усвідомлюється важлива роль контексту в перекладі. Переклад вже розглядають не як статичну, чисто мовну поведінку, а як процес комунікації в конкретному соціальному та культурному контексті. Дуже репрезентативним є визначення культури, подане в «Короткому енциклопедичному словнику з культури»: «Сукупність матеріальних і духовних надбань, комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що охоплює не лише різні мистецтва, але й спосіб життя,

основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірування. Культура – це комплексний цілісний устрій, який включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закон, звичаї та всі здібності й звички, набуті людиною як членом суспільства» [24]. З наведеного визначення можна зробити висновок, що поняття культури насправді містить два рівні: зовнішня культура проявляється через різноманітні фізичні продукти, що відображають людське виробництво, включаючи будівлі, одяг, їжу, предмети побуту, інструменти, літературу, народні казки, такі як мистецтво і музика, а також мову, жести та звичаї людей; внутрішня культура проявляється в мисленнєвій діяльності людей, включаючи цінності, мораль, релігію тощо. Це включає не лише матеріальні речі, такі як міста, організації, школи, а й нематеріальні речі, такі як думки, звички, сімейні моделі, мова тощо. Одним словом, культура відноситься до всього способу життя в суспільстві. Переклад як культурна діяльність зазнає впливу соціальних і культурних чинників, таких як: подвійна культурна ідентичність перекладача, відносини між мовою оригіналу, культурою оригіналу та позицією культури перекладу, соціальна політика, соціальна ідеологія, літературна традиція та літературні норми, цінності матимуть значний вплив на переклад тексту, вибір стратегій перекладу.

Згідно з відомою теорією Яна та Алеїди Ассманів, кожне суспільство має свою власну культурну пам'ять, форми колективної пам'яті, історичну свідомість та «приватні» індивідуальні спогади, які збереглися у публічному просторі. Культурна пам'ять також має свої носії та способи збереження. Таким концентратом може бути література, яка «відносно культурної пам'яті виконує переважно функцію специфічного сховища, яке зберігає спогади» [65] та «активно бере участь у запам'ятовуванні, записуванні (зберіганні) як писемна форма фіксації» [56].

Література відіграє також важливу роль у культурній комунікації як спосіб збереження історичних рис культур, оскільки, підсумовуючи їхній

досвід, зберігає пам'ять про попередні події: «Література заповнює нішу в культурі пам'яті, оскільки, як жодна інша символічна система, виявляє здатність – а по суті тенденцію – звертатися до забутих, а також непомічених, несвідомих і ненавмисних аспектів минулого... – література актуалізує елементи, які раніше не були – або не могли бути – помічені, виражені або запам'ятані в соціальній сфері. Здійснюючи відбір, література створює новий, дивний і в інший спосіб недоступний архів культурної пам'яті: елементи різних систем пам'яті та речі, запам'ятані або забуті різними групами, об'єднуються в один літературний текст» [64].

Культура об'єднує в собі певні усталені образи, частиною яких є культурні реалії, що містять певну інформацію, досвід людства. Вони також є частиною культурної пам'яті. Спосіб їх перекладу впливає на образ вихідної культури в перекладеному тексті.

Вказуючи на наявні у сучасній науці підходи до вивчення цього питання, В. Іванілова наголошує: «Для того, щоб створити адекватний текст перекладу, перекладачу необхідно працювати з мовою не тільки як з суто лінгвістичним явищем, а також як з явищем культурним. Мова як знаряддя вербальної комунікації є найважливішою частиною культури, і всі особливості її структури й функціонування можуть вважатися проявами культури відповідного мовного (або етнічного) колективу. Однак слід враховувати складний і опосередкований характер зв'язку мови з іншими елементами культури: навколишній світ, духовне життя і поведінку людей, які відображаються у свідомості людини в певних когнітивних структурах і реалізуються в мовних категоріях і формах» [17, с. 72]. Перекладна література, що переходить в культурний простір інших народів, змінює і доповнює літературний процес, збагачує його традиційні, художні, естетичні грані. Отже, від діяльності перекладача великою мірою залежить вплив перекладу на сприйняття та розуміння інших культур. Саме тому «Культурологічна парадигма більшою мірою акцентує творчий потенціал

перекладача вже не стільки як міжмовного, скільки як міжкультурного посередника, інтерпретаційна позиція якого багато в чому впливає на перебіг процесу перекладу та визначає його результат. І тільки діяльнісний – когнітивно-дискурсивний – етап дослідження перекладу створює передумови для його представлення як мовленнєвої діяльності, що характеризується високим ступенем суб'єктивізму, свободи, а отже, й творчого начала» [4, с.9].

Науковці та фахівці виділяють такі функції перекладу:

- комунікативна, що визначає переклад як дію двомовної комунікації;
- когнітивна, що представляє мовленнєво-розумову дію, під час якої перекладач (свідомо або несвідомо) включає особисте усвідомлення оригіналу. Саме когнітивна функція перекладу встановлює співвідношення двох мов та теорій пізнання;
- мовотворча – проявляється в тому, що мови, контактуючи з обох сторін, взаємозбагачуються, змінюються;
- загальнокультурна, що пов'язана з естетичною – визначає взаємовідношення національного та інтернаціонального, відображає культурно-історичні події, адже переклад іноземної літератури об'єднує різні форми поглядів, епохи, рівні розвитку, традиції та культури;
- соціальна – відображає суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами.

1.3. Вплив культури на переклад і на перекладача

Переклад – це діяльність, що полягає у вираженні тексту інформації однієї мови іншою мовою перекладачем, зв'язок між інформацією та культурним обміном між мовами. Це семантичний вираз мови та інтерпретація культури. Отже, переклад є дуже активною мовною та культурною системою, що складається з багатьох елементів. Як міст для поширення знань і культури, переклад неминуче зазнає впливу культури. Безумовно, у процесі конвертації тексту ключовим є перекладач, його знання,

досвід та життєве середовище. Для перекладача, з погляду культурної комунікації, текст перекладу слід розглядати як частину широкого соціального та культурного контексту. Перекладач повинен усвідомлювати культурні чинники в оригінальному тексті, щоб перекладати так, щоб це було прийнятно для читача. Необхідними якостями успішного перекладача при роботі з культурними чинниками в перекладі є: добре знати дві культури; бути експертом у розумінні культури; гнучко трансформувати культурну орієнтацію; мати високу міжособистісну чутливість; мати рівень культурної оцінки.

Перекладач повинен вільно володіти мовою оригіналу та мовою перекладу, двома видами культури, бути знайомим із соціальним і культурним контекстом автора та твору, розуміти стиль письма автора та його художню точку зору, тільки тоді перекладач зможе точно передати первинний зміст завдання. Але навіть якщо перекладач повністю володіє вищезгаданими вміннями, його перекладацька діяльність буде обумовлена його індивідуальними особливостями, тому різні версії перекладу одного тексту матимуть різні стилі через різних перекладачів. Як особливий читач оригіналу, перекладач повинен певним чином забути про свою власну культурну ідентичність і максимально інтегруватися в соціальний і культурний контекст оригіналу. З іншого боку, на культурному контексті перекладу неминуче позначиться національна культура перекладача, його спосіб мислення. Тому, яким би не було його прагнення до неупередженого тлумачення оригіналу, переклад неминуче зазнає культурного впливу перекладача, перекладач ніколи не зможе повністю поставити себе в ізольованій мовно-культурній ситуації в перекладацькій діяльності. Особисто перекладач часто несвідомо піддається впливу багатьох культурних чинників, таких зокрема як естетичне втручання, політичне втручання та етичне втручання.

Національна культура має вирішальний вплив на перекладача, визначає масштаб і режим перекладацької діяльності. На літературний переклад безпосередньо впливають такі культурні чинники: різні регіони, різні релігії, різні звичаї, історичні події, історичні періоди, колективізм чи індивідуалізм, середовище, умови життя та інші.

Читачі завжди дивляться на твори з історичної перспективи. Вони вважають, що твори давньої епохи повинні бути саме такими, тоді як перекладні твори сприймаються реалістичніше. Вони завжди використовують сучасну мову та стиль для оцінки минулих перекладів. У результаті виникає питання, чи слід виправити стару версію та шукати нову. Очевидно, що зміна перекладу неминуха і часто існує необхідність повторного перекладу певного твору, особливо коли старі версії мови та стилю не відповідають вимогам часу. Переклад кожного періоду також показує мову, літературний стиль публікації, вимоги читачів та загальну соціально-культурну ситуацію. Порівнюючи ці аспекти, можна також побачити, наскільки швидким або повільним є культурний розвиток регіону чи країни, а останнє відображає все суспільство.

«На зміст і форму перекладу впливають соціокультурні фактори, оскільки вони визначають значення слів, виразів і культурних явищ.

До соціокультурних факторів перекладу належать:

- Культурні особливості мов. Кожна мова має свою власну культуру, яка відображається в її словнику, граматиці, орфографії та пунктуації. Наприклад, різниця в значенні слів «*lubić, kochać, miłować*» у польській мові і «любити, кохати, милувати», «*przyjaciół*» і «приятель», польською «*idol*» – українською «кумир» і т. п.

- Культурні особливості суспільств. Кожне суспільство має свої власні норми поведінки, цінності та традиції. У деяких культурах вважається непристойним використовувати певні слова або фрази, які в інших є нормативними. Наприклад, польські слова «*żyd, żydowski*» сприймаються в

порівнянні з українським «єврей, єврейський». У різних культурах прийнято різні форми ввічливості.

- Історичні фактори. Історія кожної країни і народу впливає на їхню культуру і мову. Наприклад, запозичення слів з однієї мови до іншої у зв'язку з певними історичними подіями» [34].

Соціокультурні фактори необхідно враховувати при перекладі тексту, щоб забезпечити його адекватність і точність.

1.4. Безеквівалентна лексика, культурні реалії. Соціокультурний аспект їх перекладу

Для мови кожного народу притаманні спеціальні слова, аналоги чи дослівний переклад яких не можливо знайти в іншій культурі. Такі слова – реалії передають колорит та самобутність кожного народу.

На основі праць зарубіжних перекладознавців зрозуміле та точне визначення цього терміну дали Ель Тархаві і Володимир Манакін. На їх думку, реалії – це «слова і словосполучення народної мови, які відображають найменування предметів, понять, явищ, характерних для географічного середовища, культури, матеріального побуту або суспільно-історичних особливостей народу, нації, країни, племені, і які, таким чином, постають носіями національного, місцевого або історичного колориту; точних відповідностей в інших мовах такі слова не мають, а отже, не можуть бути перекладені «на загальних основах», тому що вимагають особливого підходу» [11]. Вагомий вклад у галузі перекладу реалій, опираючись на праці Івана Франка, основоположника українського перекладознавства, внесла Р. Зорівчак. Вона здійснила поділ реалій за історико-семантичною та структурною класифікацією.

До реалій історико-семантичних належать: власне реалії при існуючих референтах: укр. «коломийка», «яворівка», «перебудова», англ. «baby-sitter», «Halloween», «gifted child»; історичні реалії: укр. «медведиця» (група жінок,

які переодягались та ходили по селі під час косовиці), «тарниця» (дерев'яне сідло), англ. «the Black and Tans» (англійські каральні закони в Ірландії), англ. «priest`s hole» (пристаїще священника під час переслідування католиків).

До структурної класифікації реалій Р. Зорівчак відносить: реалії-одночлени: укр. «вечорниці», «кобзарювати», англ. «sheriff», «threepence»; – реалії-полічлени номінативного характеру: укр. «курна хата», «братська могила», «троїсті музики», «разовий хліб», англ. «banana split», «Sussex pudding», «ticket day», «toffee apple», «soap opera»; реалії-фразеологізми: укр. «дбати про скриню», «стати під вінок», «на панщині бути», англ. «to enter at the Stationers` hall», «to reach the woolsack» [14, 71].

З погляду практики перекладу, Р. Зорівчак виділяє приховані та явні реалії. Приховані реалії – це слова, які мають еквівалент в мові-сприймача, але значення із мовою перекладу різне. Також приховані реалії мають різне стилістичне забарвлення та культуролігчну розбіжність. Наприклад, укр. «рушник» буде мати значення не лише ужиткової речі у будинку, але й атрибут звичаю та обряду [14, 72].

На думку Р. Зорівчак проблема перекладу реалії розпочинається з того, що в художньому творі реалія виступає стильотворчим засобом для висвітлення національного колориту. Р. Зорівчак пояснює, що історичні реалії мають яскравіше стилістичне забарвлення через те, що вони належать до історизму з його яскравими стилістичними категоріями, але «навіть коли в першотворі реалія служить лише для позначення об'єктивно існуючих предметів і явищ і позбавлена особливої експресивної дієвості, то в перекладі вона художньо правомірно вияскравлюється, набуває стильотворчої ваги, посилює свій стилістичний потенціал, свої виражальні можливості, втрачає стилістичну нейтральність» [14, 85].

Р. Зорівчак на основі зіставленого перекладу прози виділила такі методи перекладу реалій: транскрипцію (транслітерацію), гіперонімічне перейменування, дескриптивну перифразу, комбіновану реномацію,

калькування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, метод уподібнення, віднайдення ситуативного відповідника, контекстуальне розтлумачення реалій [14, 93].

Один із найкращих, на думку мовознавиці, методів передачі реалій при якому зберігається зміст та колорит самої реалії – створення нового слова. Такими новими словами можуть бути кальки та напівкалька. Калька – це спосіб запозичення, при якому створюється новий фразеологізм або словосполучення шляхом буквального перекладу іншомовного елемента. При цьому реалія зберігає семантичне значення, але інколи зі втратою колориту. Наприклад, англ. «skyscraper», нім. «Wolkenkratzer», укр. «хмарочос», пол. «drapacz chmur» замість «висока будівля», щоб зберегти західний колорит. Напівкальки – це часткове запозичення слів або словосполучень, складається наполовину із мовного елемента, притаманого мові-адресату та наполовину із мовних елементів перекладеної мови. Наприклад, нім. «der Dritte Reich» – укр. «третій рейх», нім. «Bundeshaus» – укр. «будівля бундестагу». Проте найчастіше, попри свої недоліки, використовується приблизний переклад реалій. «Приблизний переклад допомагає передати предметне значення реалій, але при цьому втрачається національний та історичний колорит реалії. Тому що замість конотативного еквіваленту, перекладач використовує слово нейтральне за своїм стилем з нульовою конотацією» [11].

Наступний спосіб приблизного перекладу, описаний цими авторами, – це генералізація. Рід заміняють видом, поодинокі заміняють загальним. Наприклад, хата, котедж, сакля можна перекласти «будинок»; черевики, лапті, пантофлі – «взуття»; церква, мечеть, синагога – «храм». Також до приблизного перекладу відносять функціональний аналог, який використовується наприклад при перекладі реалії мір величини та ваги, наприклад: «за сто миль» – досить далеко, «сто пудів» – дуже важкий, «ні копійки» - нічого, «кілька фунтів» – трішки.

Читач тексту перекладу усвідомлює його і оригінал як ідентичні форми одного і того ж повідомлення. Текст перекладу сприймається читачем так, ніби він є оригіналом. «Оскільки переклад є живою комунікацією, спрямованою, насамперед, на аудиторію, що має інший лінгвістичний і культурний рівень порівняно з носієм іноземної мови, при перекладі підкреслюється як необхідність вивчення побуту і культурних особливостей носіїв мови, на яку робиться переклад, так і необхідність ретельного дослідження культурних відмінностей, які можуть створювати проблеми в процесі перекладу в плані інтерпретації або оцінки повідомлення. Кожна мова створює своєрідну мовну картину світу, що є однією з причин труднощів, що виникають при перекладі» [17].

Перекладаючи літературні твори, перекладач не може залишати поза увагою національну своєрідність першотвору. Національне забарвлення твору найчастіше виражається в образах, які безпосередньо відображають матеріальні і соціальні умови життя народу, в мові, характері і вчинках дійових осіб. «Національна своєрідність першотвору нерозривно пов'язана з історією суспільства і з історією народу, що, по суті, має бути складовою частиною екстралінгвістичного багажу будь-якого перекладача. Тому елементи оригіналу, які безпосередньо пов'язані з історією даного народу, так звані історичні реалії, вимагають до себе особливої уваги» [17]. Реаліям також притаманний відповідний національний колорит, який робить з нейтральної одиниці «національно-забарвлену» реалію. Реаліями є фразеологічні звороти, стійкі словосполучення всіх типів: ідіоми, прислів'я, приказки. При перекладі реалій часто неможливо дібрати прямі лексичні відповідники, зафіксовані у словнику. Як правило, значення такої лексики передається за допомогою контексту. Але немає такого слова, яке не могло б бути перекладеним на іншу мову хоча б описово. У кожному окремому випадку, покладаючись на контекст, власне чуття і свої фонові знання, перекладач обирає найбільш відповідний спосіб передачі безеквівалентної

лексики. Для перекладу реалії найчастіше вдаються до використання семантичних еквівалентів.

Перекладачі також часто взагалі відмовляються від перекладу реалій. Це призводить до втрати національного колориту твору та історичного контексту подій в тексті оригіналу. В багатьох випадках реалії можуть бути змінені на нейтральну лексику, яка передає зміст, але не відображає колориту оригінального тексту. Такий переклад теж може бути коректним і адекватним, бо для того, щоб передати реалії, тісно пов'язані з ментальністю народу мови оригіналу, читачеві, який є носієм іншої мови, перекладачу необхідно було б робити величезні примітки. А перекладені реалії оригіналу в цьому випадку були б набором слів, не зрозумілим для читачів. Тоді переклад не можна було б вважати адекватним, бо він не виконував би свою головну функцію – передачу інформації.

У цілому, найбільш доцільним способом перекладу реалій у художньому тексті є використання декількох прийомів одночасно для того, щоб отримати повний, проте не перенавантажений текст, максимально наближений до свого семантичного двійника – тексту оригіналу. Використання тільки якогось одного способу перекладу реалій може призвести або до надлишкової кількості іншомовних слів у випадку транскрипції чи транслітерації, або до збільшення обсягу тексту при описовому перекладі. Це також призводить до втрати національної забарвленості або семантичного збіднення лексичних одиниць. Таким чином, близький до оригіналу художній переклад полягає не тільки в передачі форми тексту, а в максимальному відтворенні духу твору.

2. КЛЮЧОВІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ РОМАНУ Е. ОЖЕШКО «НАД НІМАНОМ». ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЇХ ПРЕКЛАДУ НА СПРИЙНЯТТЯ ТА РОЗУМІННЯ ПОЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКИМ ЧИТАЧЕМ

2.1. Загальні відомості про твір та автора

Еліза Ожешко (1841-1910) – одна з найважливіших постатей польського позитивізму, як письменниця, так і публіцистка, яка активно долучалася до суспільних справ свого часу, найвідоміший представник позитивізму в польській літературі часів Поділів Речі Посполитої. Її творчість характеризується глибоким зацікавленням соціальними проблемами, та прагненням підвищити рівень свідомості і культури польського народу. Протягом усього життя Еліза Ожешко залишалася вірною ідеалам позитивізму, борючись пером за краще майбутнє Польщі. Її твори, сповнені пристрасті та заангажованості, й досі є важливим елементом польської культурної спадщини.

Роман «Над Німаном» вважається одним з її найважливіших творів, поряд з такими як «Марта», «Gloria victis» чи «Хам». Еліза Ожешко критикує свої часи і вказує на помилкові уявлення, що випливають із критики січневого повстання, однобічного погляду на органічну працю. Вона також показує міжлюдські конфлікти та формування спільноти в умовах кризи, звертає увагу на демократичний характер повстання; підкреслює необхідність демократичних виборів і культури праці для спільного блага. Натхненням став маєток Міневичі (сьогодні Білорусь), який вона відвідала в 1885 році (у романі він стане Корчином), саме там жив із сім'єю Ян Каменьський, засланик і повстанець – саме розмови з ними змусили змінити початкову назву «Мезальянс», оскільки роман був розширений патріотичними мотивами. Поруч із Міневичами був хутір Богатировичі, а герої роману отримали імена реальних мешканців околиць. У Міневичах у лісі була могила

40 повстанців, у 130-ту річницю після січневих подій у насип вбили хрест з написом «Gloria victis». Між соснами в Богатировичах дійсно була могила Яна і Цецилії.

У час січневого повстання, у свої двадцять років, Еліза Ожешко активно цікавилася громадськими справами, беручи участь у розмовах та дискусіях на теми, важливі для польського народу. Вона була присутня в той момент, коли Ромуальд Траугут очолив повстанські загони. Під час визвольної боротьби виконувала функції зв'язкової, перевозила пошту та допомагала здобувати провізію для повстанців. Після поразки повстання деякий час приховувала у своєму маєтку Траугута і, ризикуючи власним життям, перевезла його до Варшави. У наступні роки була свідком жорстоких репресій окупантів. Після поразки повстання 1863 р. багато друзів і знайомих Ожешко були ув'язнені, а її чоловік, Петро Ожешко та його брат Флорентин – заслані у Сибір. Маєток було конфісковано. Еліза переїхала до батька у Мілковцизну і, незважаючи на важкий душевний стан, зайнялася самоосвітою, почала писати. У 1869 р., після продажу їхнього маєтку з аукціону, вона переїхала у Гродно, де прожила до кінця життя і де активно зайнялася суспільно-громадською та літературно-художньою роботою.

Відлуння цих переживань письменниця відобразила в романі «Над Німаном», який займає особливе місце в каноні польської літератури, будучи одним з найважливіших творів епохи позитивізму. Цей роман, що зображає соціальні та національні дилеми кінця XIX століття, є цінним джерелом знань про тодішню Польщу, її культуру, соціальні проблеми та про способи, якими інтелігенція намагалася відповідати на виклики модернізації та окупації. Ожешко, поряд з такими авторами як Болеслав Прус чи Генрик Сенкевич, сприяла розвитку польської суспільної думки та літератури, пропонуючи глибокі психологічні та соціальні аналізи, а також пропагуючи ідеї прогресу, освіти і праці на ниві. Роман «Над Німаном» справив вплив не лише на літературу, а й на культуру Польщі в широкому розумінні,

надихаючи творців з різних галузей, стаючи темами літературознавчих аналізів, культурних досліджень та наукових праць, присвячених історії місцевих спільнот, ролі жінки в суспільстві чи процесам модернізації Польщі.

2.2. Соціокультурний контекст роману «Над Німаном»

Соціокультурний – це складений термін, який об'єднує два важливих поняття: соціальний і культурний. Він використовується для опису явищ, процесів та систем, що виникають і розвиваються на перетині суспільства (соціальної сфери) та культури. Соціальний: пов'язаний з суспільством, взаємовідносинами між людьми, групами, інституціями. Це стосується соціальних структур, інститутів, ролей, норм, цінностей, які формують життя суспільства. Культурний: пов'язаний з культурою, тобто сукупністю матеріальних і духовних цінностей, зразків поведінки, способів мислення, які характерні для певної спільноти людей.

Соціокультурний контекст – це сукупність соціальних і культурних факторів, які впливають на сприйняття, розуміння та поведінку людей. Це своєрідне середовище, в якому ми живемо і діємо, що формує наші погляди, цінності, уявлення про світ. Він включає в себе соціокультурні норми, тобто правила поведінки, які прийняті в певному суспільстві; соціокультурні цінності, тобто ідеали, до яких прагне суспільство; соціокультурні зміни - трансформації в суспільстві та культурі; соціокультурну різноманітність або множинність культурних проявів у суспільстві; соціокультурну адаптацію як процес пристосування індивіда до нового соціального та культурного середовища.

Роман Елізи Ожешко «Над Німаном» – це твір глибоко вкорінений у соціокультурний контекст своєї епохи, що відображає складні процеси, які відбувалися в тогочасній Польщі та Литві, але водночас має універсальне значення, оскільки порушує вічні питання про людину, суспільство і світ.

Ми виділили такі ключові соціокультурні аспекти роману:

- Національне питання. Роман гостро порушує питання національної самосвідомості, боротьби за збереження власної культури та мови в умовах русифікації. Образи героїв, їхні погляди та вчинки відображають різні позиції у цьому питанні.

- Соціальна нерівність. Ожешко детально описує соціальну структуру тогочасного суспільства: аристократію, шляхту, інтелігенцію, селянство. Вона підкреслює протиріччя між різними соціальними групами, нерівність у правах та можливостях.

- Роль жінки. Образ жінки в романі є досить прогресивним для свого часу. Авторка показує жінок як активних учасниць соціального життя, які мають власні погляди та прагнення.

- Релігія. Релігійні питання відіграють важливу роль у романі. Ожешко показує вплив католицизму на життя людей, його роль у формуванні світогляду та моральних цінностей.

- Проблема землі. Патріотизм. Земля в романі – це не просто засіб виробництва, а символ національної ідентичності та соціальної справедливості. Конфлікти навколо землі відображають глибинні суспільні протиріччя. А патріотизм виявляється в історичній пам'яті та в любові до рідного краю, своєї землі.

- Просвітництво та освіта. Ожешко підкреслює важливість освіти для розвитку особистості та суспільства в цілому.

2.3. Способи передачі соціокультурних особливостей роману в перекладі Олександра Стаєцького. Вплив перекладу на розуміння твору українським читачем

Соціокультурний аспект перекладу художньої літератури – це надзвичайно важливий складник процесу передачі змісту та емоцій від одного культурного середовища до іншого. Кожна мова та культура несуть у

собі унікальні особливості, які відображаються в літературі. Перекладач, стикаючись з цими відмінностями, стикається з викликом передати не лише словесний зміст, але й культурний контекст, який є невід'ємною частиною художнього твору. Розуміння соціокультурного контексту дозволяє враховувати культурні особливості життя людей і подій, описаних у творі, відповідними засобами відображати їх у тексті перекладу, тобто створювати максимально точний і адекватний переклад художнього тексту. Саме з цієї точки зору ми проаналізуємо текст перекладу українською мовою роману Елізи Ожешко «Над Німаном». Переклад роману здійснив Олександр Стаєцький. Книга була видана 1981 року у видавництві художньої літератури «Дніпро». Є незаперечним те, що на цей переклад і редакцію видання вирішальний вплив мала тогочасна комуністична ідеологія і відповідний світогляд перекладача та адресатів – читачів.

Розглянемо методи, якими здійснювався переклад, проаналізувавши їх відповідно до визначених нами ключових соціокультурних аспектів роману. Здебільшого лексика перекладена дослівно й цілком відповідає мові оригіналу. Перекладач використовує цей метод для передачі спільних для польської та української мови реалій. Так перекладені, наприклад, назви рослин, тварин, природніх явищ, предметів побуту та одягу, будівель, знарядь праці та реманенту, народних звичаїв та обрядів, танців, тексти пісень. Методом транскрипції передано також всі варіанти імен, в тому числі їх пестливі форми, що є необхідною умовою передачі національного колориту в перекладі. Бо ж якби, наприклад, імена *Анджей*, *Єжи* перекласти як *Андрій*, *Юрій*, читач сприймав би їх як українців. Тому маємо в перекладі: *Юстина* - *Юстуся*, *Ян* - *Ясь*, *Адам* - *Адась*, *Ельжбета* - *Ельжуня*, *Владислав* - *Ладись*, *Клотильда* - *Клоця*, *Тереса* - *Тереня*, *Теоділь* (саме з пом'якшенням [ль]) - *Теось*, а також *Боесь*, *Стась*, *Валенти*, жіночі прізвища з суфіксами -ова, -івна, що означають дружину чи доньку цього чоловіка, наприклад

Долмунтова - Долмунтівна, Ясьмунтова - Ясьмунтівна, пані Кірлова, панночки Кірлянки, пані Анджейова та інші.

Вводячи українського читача в історичний контекст роману, що є ключовим для розуміння його глибинного сенсу та мотивації героїв, Олександр Стаєцький вдався до комплексу різних методів перекладу та перекладацьких трансформацій. Розглянемо на конкретних прикладах.

Перекладаючи спогади Бенедикта Корчинського про січневе повстання, Стаєцький вдається до вилучення слова «**zresztą**» та модуляції слів в контексті: «**Zresztą** trzech bracia byli ze sobą **zawsze** w przyjaźni i zgodzie, a teraz **do życia ich wpłynął** pierwiastek, który z **nich uczynił** trzy niby strzały równym pędem ku jednemu celowi lecące. ... Hej! **Gorączką** i burzą przeleciały im te dwa lata!»[68] – «Три брати й **до того** жили в дружбі й злагоді між собою, а тепер на їхнє життя мало вплив начало, яке спрямувало їх, наче три стріли, що летять разом і до однієї мети. ...Гей! **Вогнем** та бурею пролетіли для них ті два літа» [35, с.61].

У реченні «*Duch demokratyzmu równającym pługiem orał społeczną glebę*» [68] – «Дух демократизму плугом рівності переорював суспільну **цілину**» [35, с.61] бачимо модуляцію слова «**głęba** – ґрунт» – смисловою заміною на «цілина». Словник польської мови подає такі значення цього слова: «**gleba** 1) biologicznie czynna powierzchniowa warstwa skorupy ziemskiej, stanowiąca podłoże życia roślin; 2) o zjawiskach kulturowych lub społecznych: zespół czynników sprawczych» [72] – «**ґрунт** 1) біологічно активний поверхневий шар земної кори, що становить основу життя рослин; 2) про культурні або суспільні явища: комплекс важливих чинників» (переклад наш). На наш погляд, така заміна слова перекладачем спотворює думку автора, оскільки слово «цілина» означає необроблений раніше ґрунт, середовище, де до цього нічого не відбувалось.

Простим лексичним підставленням, вибравши один з можливих синонімів відповідників, скористався перекладач в реченнях: «*Wyżynu,*

skrucną zdjęte, pochylały się ku nizinom, gotowe do wynagrodzenia krzywd, żebrzące prawie o życzliwość i ufność. Przyjazne i poufale stosunki zapanaowały były wtedy pomiędzy Korczynem a wsią sąsiednią, noszącą nazwę Bohatyrowicze» [68] – «Верхи, охоплені каяттям, схилилися до низів, готові винагородити їх за кривди, майже благаючи доброзичливості й довіри. Приязні і відверті стосунки запанували були тоді між Корчином і сусіднім селом, що називалось Богатировичі». «Mieszkańcy tej wsi mieli kiedyś pergaminy i przywileje szlacheckie, ale przez zbieg okoliczności różnych utracili je od dość dawna i wiedli znojne, ciasne, ubogie życia małych rolników» [68] – «Мешканці того села мали колись пергаміни (свідчення, які підтверджували шляхетське походження – прим. ред.) і шляхетські привілеї, та через збіг різних обставин втратили їх досить давно і вели тужденне, безпросвітне, вбоге життя малоземельних хліборобів» [35,с.61]. А скальковане слово пергаміни, пояснюється редакційною приміткою.

У наступному епізоді: «Nagle dom korczyński na oścież roztworzył się przed nimi. Hej! Wyłoż tam wtedy, było ruchu i tłumu w tym niskim, obszernym domu!» «Несподівано корчинський дім розчинив двері перед ними. Гей! Було ж там тоді, було шуму й людей у цьому низькому, просторному домі!» експресивне «розчинився навстіж» замінено нейтральним «розчинив двері». Далі перекладач замінив форми слів: «Rozlegały się tam gwary i krzyki płynąc w dal po falach tej rzeki! Brzmiały tam i huczały w głębiach tego boru i na rozłogach tej gładkiej równiny takie stuki i hałasy, jakich ani razu słyhać tu nie było od dawnego czasu, od owego czasu, w którym powstały gęsto w pobliżu Niemna rozsiane okopy szwedzkie» [68]. – «Розлягалися там гомони і згуки, плинучи вдаль на хвилях мієї ріки! Відлунювали там і гриміли на просторах мієї широкої рівнини і в глибинах того бору такі речі і такі волаання, яких тут не чули ще з давніх часів, з тих часів, коли з'явилися поблизу Німану густо розсіяні шведські окопи». (окопи, що залишились після тривалих війн між Польщею і Швецією – прим. ред.) [35с.61]. Згадка про «шведські окопи»,

пояснена редакційною приміткою, є ланкою, що пов'язує історичні події різних періодів в одне героїчне минуле народу, що бореться за свою незалежність. А варіант перекладу займенників «**tej, tego**» як «**тієї, того**» замість «**цієї рівнини, цього бору**» віддаляє, відокремлює ті події, що в тексті оригіналу сприймається, як свідомість, що це цей же бір і ця ж ріка, тобто саме ця земля і цей волелюбний народ.

Про минулі події, а саме про січневе повстання авторка говорить часто «езоповою мовою», як, наприклад, в наступному реченні «*Gorączką, gwarem, zapalem zleciały mi te dwa lata!*» [68]. Розглянемо переклад: «*В запалі, шумі, тривогах пролетіли для нього ці два роки!*» [35,с.62]. Граматична трансформація зміни відмінкової форми іменників одночасно з підставленням відповідників-синонімів, один з яких змінює сприйняття речення оригіналу. Бо «**zapal**» перекладено не «запал» як енергія боротьби, а «**тривога**» – як погані передчуття, сумніви.

Дія роману розгортається через 23 роки після вибуху і поразки січневого повстання. Однак у пам'яті героїв, як і самої авторки, ця подія все ще жива, що визначає їх світогляд і має величезний вплив на їхні рішення та поведінку. Авторка так описує це словами Яна Богатировича: «— *Stąd Niemna nie widać — zaczął — ale my wtedy z tego pagórka dwie godziny albo może i trzy patrzali na rzekę, którą przepływały czółna i łodzie, z jednej strony i z drugiej ludzi przywożąc... Wszyscy przez te piaski przeszli, przejechali, i już ich widać nie było. ... Nikt tam bardzo głośno nie mówił, ale wszyscy rozmawiali, i zrobił się z tego taki gwar, jak kiedy wiele razem rojów pszczół brzęczy»*[68]. – «Звідси Німану не видно, – **став розповідати він**, – *але ми тоді з цього пагорба години дві, а може, й три дивилися на річку, якою припливали човни й дуби, привозячи з усіх боків людей... Усі вже пройшли й проїхали пісками, і їх уже не було видно... Ніхто там дуже голосно не говорив, але розмовляли всі, і **стояв** такий гамір, наче разом гуло багато роїв бджіл»* [35, с.261]. У перекладі цього фрагменту бачимо заміну слова словосполученням і навпаки

– заміну словосполучення одним словом, а також перефразування «з однієї сторони і з другої» на «з усіх боків», що на наш погляд є не коректним, бо мова йде про човни, які припливають річкою. А дослівний переклад назви певного виду човнів «*czółna*» як «дуби» незрозумілий для читача. Словники подають такі значення цих слів: «*czółno* «*łódź wydrążona z jednego pnia*» [72], «дуб – 2. Діал. Іст. Великий човен, видовбаний з суцільного дерева (перев.дуба) або зробл.з дошок»[5]. Або ж: «дуби» — десятивесельні човни, що перевозили людей і вантажі з ближніх сіл. Дуб — вантажне вітрильне судно козаків для прибережного плавання. На відміну від чайок дуби мали три щогли з вітрилами. Назвою «дуб» козаки підкреслювали міцність своїх суден та їхню велику тоннажність» [Вікіпедія]. Після вияснення значень цих слів стає зрозуміло, що авторка мала на увазі саме малі човни – довбанки. Хоча український читач із так перекладеного тексту уявляє собі дубові стовбури-колоди, що чомусь пливуть річкою. Може на них сидять люди?... Тому тут, на нашу думку, необхідно було б методом генералізації перекласти цю конкретну назву загальним «човни», або словосполученням «різні човни».

Спогади Яна Богатировича про свого батька. У першому реченні бачимо граматичну трансформацію вилучення: «*Raz już tylko po tym ostatnim rozstaniu o nim usłyszałem*» – «Тільки раз після того останнього розставання ще чув про нього». Далі, у перекладі опису боїв – приклади граматичних і лексичних трансформацій, якими послугувався перекладач: «...*stali tu w okolicy, nad samym brzegiem, ... inni ludzie na swoich podwórkach zgromadzali się i, tak samo jak my, kupkami stojąc, wszyscy ku stronie piasków obróceni, stuków i grzmotów słuchali, co tam toczyły się i turkotały, to dłużej, to krócej, to prędko, to pomaleńku, jakby z całego nieba pioruny zebrały się i w te miejsce biły. ... Nad piaskami zaś ciągle grzmiało a grzmiało, i dopiero przed samym wieczorem grzmoty te zaczęły pomалу ustawać, aż i zupełnie ustały, a za to po całym borze poniosły się wielkie ludzkie krzyki i zgiełki*»[68] – «...стояли ми в селі, над

самим берегом, ... інші люди позбиралися **гуртами** на своїх дворах, і так само, як ми, всі **дивилися на піски**, прислухаючись до тріскотняви й гуркоту, що чулися звідти **то довго, то уривчасто, то навально, то зрідка**, наче з усього неба зібралися громи і били по тому місцю... А над пісками все гуркотіло й гуркотіло, і тільки десь перед самим вечором **той гуркіт** почав поволі стихати, аж поки зовсім не стих, та зате по всьому бору залунали **страшні людські викрики і зойки**» [35,с.262].

Символом священного для героїв роману і польського народу повстання, коли спільна мета і спільні прагнення об'єднали шляхту і простий люд, місцем національної пам'яті і польської традиції, є могила повстанців, захована в глибині лісу, де спочивають разом із товаришами по зброї Єжи Богатирович і Анджей Корчинський. Забутий і безіменний могильний пагорб, порослий дикою рослинністю і рідко відвідуваний мешканцями маєтку, ототожнює силу виконаного обов'язку і нагадує про ідеали та цінності, в ім'я яких загинули повстанці. Могила є символом патріотизму, даниною поваги, яку Еліза Ожешко віддає загиблим в ім'я незалежності батьківщини, про яких у часи окупації і репресій боялися голосно говорити. «*W głębi, pod ciemną kolumną kilku splecionych z sobą jodeł, słupem padającego od nich cienia okryty, wznosił się niewysoki pagórek, kształt podługowaty i łagodne stoki mający, niby wał, niby kurhan, widocznie kiedyś rękami ludzkimi usypany...* Jan w milczeniu pagórek ten Justynie ukazał, ona też milcząc skinęła głową; **wiedziała, że to zbiorowa mogiła**»[68]. – «Вглибині, під темною колоною **сплечених між собою ялин**, від якої лягала широка тінь, здіймався невисокий продовгуватий горбок з похилими боками, наче вал чи курган, видно, колись людським руками насипаний... Ян мовчки показав Юстині на цей горбок, вона теж мовчки кивнула головою, **зрозуміла, що то братська могила**» [35, с.266]. Тут перекладач адекватно передав контекст, використавши прийоми вилучення (слова «кількох» ялин), перебудови синтаксичної конструкції

речення, а також простого лексичного підставлення терміну «mogiła zbiorowa – братська могила».

Інша могила, могила міфічних засновників роду Богатировичів, насипана під віковим дубом, оточена особливою шанною і турботою з боку наступних поколінь. З нею пов'язана легенда про Яна і Цецилію, пару закоханих, які походили з різних станів і завдяки тяжкій праці, кохання, що їх об'єднувало, та взаємній підтримці змогли звести на місці дикої пущі розкішне і багате поселення. На знак своїх заслуг вони отримали від короля Сигізмунда Августа шляхетський титул. Могила Яна і Цецилії нагадує їхнім нащадкам про велич їхнього роду. Символіка обох могил має позачасовий і універсальний характер. Вони нагадують про такі цінності, як: відданість рідній землі, шана до праці і боротьби в ім'я вищих ідеалів. «*Nowy krzyż okryją stare **godła**, krótki napis wyraźniej zabieleje na czerwonej podstawie grobowca i wszystko tu znowu będzie tak samo, jak było **przed trzema przeszło wiekami**, jak było w tej porze dalekiej,...*» [68] – «Новий хрест вкриють старі **символи**, короткий напис виразніше забіліє на червоній основі надгробка, і все тут знову буде так само, як було **три століття тому**, як було в ті **далекі часи**,...» [35,с.150]. Тут бачимо перекладацькі прийоми генералізації («godła – символи»), вилучення («przed trzema **przeszło** wiekami – три століття тому»), заміни частин мови.

У житті кожної спільноти дуже важливий найдавніший момент в її історії, коли вона народилася як рід, нація або держава. Легенда про Яна і Цецилію – це історія виникнення роду Богатировичів, передавана з покоління в покоління і оточена особливим культом, бо давала свідчення величі їхньої родини і нагадувала про цінності, які передали своїм нащадкам її засновники. У перекладі наступного фрагменту розповіді про походження поселення Богатировичі бачимо вдало використані перекладачем лексико-семантичні трансформації: «*Cały **tutejszy kraj** zalegała **podtenczas** nieprzebyta puszcza, w której Pan Bóg nasiał **co niemiara** jezior błękitnych i łąk zielonych, a ludzie*

pobudowali troszkę osad, w których trudnili się sobie różną przemyślnością»[68].
 – «*Весь наш край тоді покривала непроходима пуца, в якій господь бог розсіяв чимало голубих озер та зелених луків, а люди подекуди поставили оселі, в яких займалися собі різним промислом»* [35,с.152].

Далі, продовжуючи аналізувати історичний аспект роману, хочемо звернути увагу на переклад слів короля. «*Dufam, że waszmościowie uprzejmię pochwalicie, a przyszły sejm sprawiedliwie zatwierdzi dekret, który zaraz chcę tu ogłosić*». *Ranowie myśl królewską odgadując i potakując głowami razem krzyknęli*: „*Inaczej nie może być, miłościwy panie! Sami tego żądamy i o to waszą królewską mość upraszamy»* [68. – «*Сподіваюсь, що вельможне панство схвально сприйме, а найближчий сейм по справедливості затвердить декрет, який зараз хочу тут оголосити*». *Панство, вгадуючі королівські думки і покиваючи головами, разом вигукнуло*: «*Інакше не може й бути, ясновельможний пане! Самі того бажаємо і вашу величність просимо»* [35,с.158]. Бачимо диференціацію – заміну словосполучення «ввічливо похвалите» на «схвально сприйме», вилучення слова «королівську» у словосполученні «вашу величність», а також заміну особових форм дієслів множини на однину середнього роду при перекладі характерних для польської мови чоловічоособових форм множини «waszmościowie, ranowie» у вигляді «панство – (воно) вигукнуло».

Особливо цікавим для нашого дослідження є наступний опис надання королем шляхетства предкам роду Богатировичів. «*Oto ten ród, idący od człowieka z kondycji pospolitego urodzenia, idzie w porównanie ze szlachtą rodowitą krajową i wszystkich praw stanowi rycerskiemu odpowiednich odtąd aż do wygaśnięcia swego używać ma i takowe wykonywać. Nobilituję was i nakazuję, abyście nosili nazwisko Bohatyrowiczów,...*»[68] – «*Ось цей рід, що походить від чоловіка простого прирівнюється до родовитої шляхти краю і відтепер здобуває всі права, що їх має стан лицарський, і може користуватись ними, допоки існуватиме. Надаю вам шляхетське звання і*

наказую, щоб ви називалися Богатировичами,...»[35,с.159]. Тут перекладач застосував перебудову синтаксичної конструкції речення, а також заміну словосполучення однією лексичною одиницею і навпаки експлікацію – заміну слова «nobilituje» словосполученням, що його пояснює.

Далі читаємо опис наданого Богатировичам родового герба, що має назву герб Помян. Важливо, що це не був придуманий спеціально для них символ, а давній і дуже величний герб.

«Це герб польської та литовсько-української шляхти. Походить з гербу Венява. Вперше зустрічається у 1306 році на печатці та у 1402 році в документах. Його використовували 441 рід з шляхти Речі Посполитої спочатку на познанських та сандомирських землях. Після Городельської унії 1413 року ряд гербів (у тому числі й цей) були закріплені за представниками литовсько-руської (української) шляхти, та відбулося зрівняння прав шляхти католицького віровизнання Королівства Польського та шляхти Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського» [Вікіпедія].

«...a pieczętowali się **klejnotem Pomian**, który jest żubrzą głową na żółtym polu osadzoną, jako **pierwszy rodziciel wasz pokonał żubra i z odwiecznego jego siedliska uczynił to wdzięczne i obfitością ciekące pole...**»[68]. – «а ваш родовий герб ознаменують символи, між яких хай буде голова зубра на жовтому засіяному полі, оскільки **ваш прабатько** переміг зубра та його споконвічне володіння перетворив на це щедре **родюче поле...**» [35, с.159]. У перекладі маємо тільки опис цього герба, без згадки про його назву. Щоб читач правильно зрозумів значення цієї події і цього символу, необхідні спеціальні роз'яснення. Також перекладач словосполучення «**pierwszy rodziciel**» передав тут одним словом «**прабатько**» і словосполучення «**obfitością ciekające**» одним словом «**родюче**».

Другий важливий аспект роману «Над Німаном» – соціальна нерівність, протиріччя між різними соціальними групами тогочасного суспільства, нерівність у правах та можливостях аристократії, багатой шляхти, так званої

шляхти застінкової (засінкової) – бідної шляхти, що не мали прислуги і самі обробляли землю, а також бідних селян – хлопів.

Показовим у цьому контексті є переклад слова **obywatel** різними варіантами: **поміщик, пан, дідич, громадянин** і відповідних прикметників. Словник польської мови дає таке тлумачення цього слова: *1. «członek społeczeństwa danego państwa mający określone prawa i obowiązki zastrzeżone przez konstytucję», 2. «stały mieszkaniec jakiegoś regionu lub miasta» 3. «urzędowa forma zwracania się do kogoś»* [72].

«Różyc cierpiącymi swymi, ale inteligentnymi oczami z zajęciem spoglądał na ogorzale, zorane czoło i w dół spuszczone wąsy obywatela» [68] – *«Ружиць з цікавістю дивився своїми хворобливими розумними очима на засмаглий, покритий зморшками лоб та на опущені вуса дідича»* [35, с.46].

«Дідичі – назва спадкових землевласників (на відміну від тимчасових вотчинників і поміщиків) в Україні, які володіли великими маєтками із землею, одержаною у XIV-XX століттях за королівськими привілеями, гетьманськими універсалами чи царськими грамотами» [w <https://uk.wikipedia.org › wiki ›>].

Друзі в мирному житті і соратники в боротьбі за свободу свого народу, що тепер спочивають в одній могилі, – представники різних соціальних верств Анджей Корчинський і Єжи Богатирович: *«Andrzej był synem obywatelskim, w dostatkach wzrosłym, w szkołach wykształconym, z najbogatszą w okolicy dziedziczką ożenionym, a przez to ożenienie i osobisty majątek swój bogatym; Jerzy posiadał zagrodę mającą około dwudziestu morgów przestrzeni, w szkole żadnej nie był, ziemię swą własnymi rękami uprawia»*[68]. – *«Анджей був панським сином, який виростав у достатках, виховувався в школах, який одружився з найбагатшою в околиці поміщицею і завдяки тому одруженню та власному маєткові був заможний; у Єжи була садиба з двадцятьма моргами ґрунту, ні в якій школі він не вчився, землю обробляв власними руками»* [35,с.62].

У перекладі опису шляхтича Бенедикта Корчинського, представника небагатої, так званої «сірої» шляхти, Олександр Стаєцький застосував варіативний переклад слів «**wysmukły, szczupły**», словосполучення замінив одним словом, а також прийом вилучення слова і заміни відмінкових форм слів, що робить характеристику поважних багатих родичів у ставленні до Корчинських «**pełni przestróg i upomnień**» менш категоричною «з пересторогами і напучуваннями»: «*Benedykt, wysmukły wtedy, szczupły, z twarzą przez długie przesiadywanie na ławach szkolnych trochę wychudzoną, więcej jeszcze do studenta niż do osiadłego obywatela podobny, przyjmował i gościł w domu swoim braci i sąsiadów; z poważnymi krewnymi, którzy do młodych Korczyńskich przyjeżdżali pełni przestróg i upomnień, staczał zażarte dysputy...*»[68]. – «*Бенедикт, тоді гінкий, щуплий, із трохи схудлим від довгого висиджування на шкільних лавах обличчям, більше схожий на студента, аніж на поміщика, приймав і частував у своєму домі братів та сусідів; вступав у запеклі суперечки з поважними родичами, які заїздили до молодих Корчинських з пересторогами і напучуваннями...*» [35,с.62]

Нижче подаємо інші показові приклади перекладу цього слова і словосполучень з ним в залежності від контексту. «*... kiedy Benedykt po raz drugi po obudzeniu się ze snu młodości rozejrzał się dokoła, spostrzegł, że synem bogatego domu obywatelskiego będąc, wcale bogaty nie był...*»[68]. – «*... коли Бенедикт вдруге після пробудження зі сну молодості розглянувся довкола, то виявив, що він, син нібито багатого поміщицького дому, зовсім не був багатий...*»[35,с.63]. «*Odpowiedział, że wyrasta ono na francuskiego markiza, nie na polskiego obywatela, na panienkę, nie na mężczyznę*»[68]. – «*Він відповів, що Зигмунт росте, як французький маркіз, а не польський громадянин, наче панянка, а не мужчина*» [35,с.322]. В цьому уривку характерним є теж передача форми знахідного відмінка слів «**na francuskiego markiza, na panienkę, nie na mężczyznę**» порівняльними словосполученнями «**як французький маркіз, наче панянка, а не мужчина**».

Приклад антонімічного перекладу бачимо в заміні запереченням «**навпаки**» ствердної частки «так, звичайно» – «**owszem**» – («partykuła potwierdzająca to, co powiedział rozmówca, lub wyrażająca twierdzącą odpowiedź na pytanie» [72]) «*Owszem, moja matko, powinna ona wszystko widzieć i słyszeć, aby znać ten świat, ten kraj, których przecie **mieszkanką i obywatelką będzie...***» [68] – «***Навпаки, мамо, вона повинна все бачити і чути, щоб знати цей світ, цей край, в якому вона житиме і громадянкою якого буде...***» [35, с.377]. Також тут застосовано морфологічну трансформацію складеного іменникового присудка «**mieszkanką będzie**» на простий дієслівний «**ЖИТИМЕ**».

Наступний приклад перекладу цих слів ілюструє також соціальне становище шляхтичів згідно «**родового права**» - «**prawa urodzenia**»: «*Nie mieliż odziedziczyć po nim znacznego obszaru pięknej i żyznej ziemi, na którym żyć i panować będą sobie mogli, jak panowali i żyli przodkowie? Nie byliż szlachcicami, obywatelskimi synami? Nie mieliż zatem z **prawa urodzenia, przysługującego im stanu, położenia w świecie – punktu wyjścia dla spokojnego życia?***» [68] – «*Хіба не дістануться їм від нього в спадщину значні площі доброї, родючої землі, на яких вони могли б жити й панувати, як жили и панували їхні предки. Хіба вони не були **шляхтичами, поміщицькими синами** і не мали **родового права, яке давало їм можливість займати відповідне становище в світі, забезпечувало їм спокійне життя?***» [35,с.58].

Бажання зрівнятись з вищими за соціальним статусом людьми визначає спосіб життя більшості людей. Цей спосіб життя авторка описує за допомогою фразеологізмів, в перекладі ж маємо заміну фразеологізмів нефразеологізмами: «*Ojciec jego, mając ten tylko folwarczek, **trzymał się wiecznie pańskich klamek, od komina do komina jeździł i syna z sobą woził. W szkołach trzy klasy tylko skończył i zaraz za **skończonego obywatela** uchodźić zaczął***» [68] – «*Його батько, маючи тільки цей фільварочок, **вічно тягся за***

великим панством, їздив від двору до двору, возячи за собою сина. Болесь закінчив тільки три класи гімназії і відразу почав себе вважати освіченою людиною» [35, с.183]. Поняття «повноціного громадянина» – «*skończonego obywatela*» перекладач передав словосполученням «освіченою людиною».

Дажецький, вищий за соціальним статусом багатий родич, вимагаючи борг, говорить зверхньо, принижує Корчинського, той же – покірливо, запобігливо: «*Za co ci, kochany szwagrze, najpokorniej wdzięczny jestem — przerwał znowu Benedykt, a głos jego był istotnie bardzo pokorny. — Dobroć i względność twoja...*» [68] – « – *За що я тобі, любий швагрі, покірно вдячний – знову перебив його Бенедикт, і голос його справді був дуже покірний. – Твоя доброта і доброзичливість...*» [35,с.198]. У цьому фрагменті перекладач замінив найвищий ступінь порівняння прислівника на емоційно спокійніший вищий, але при цьому втратилось сприйняття читачем тієї найвищої міри приниження, яка виражається в словах Бенедикта Корчинського.

Але наступний приклад неточного перекладу не дає можливості читачеві повного уявлення про масштаб фінансової проблеми Корчинського. Бо «*kilkanaście tysięcy rubli*» - кільканадцять тисяч, які Дажецький називає «*bagatelka*» - дрібничкою перекладені «*кілька тисяч карбованців така дрібниця*»: «*Właściwie, te kilkanaście tysięcy rubli są bagatelką, o której i towy pomiędzy nami być nie powinno...*» [68] – «*Та, власне, ці кілька тисяч карбованців така дрібниця, про яку й мови між нами не повинно б бути...*» [35, с.198]. Крім цього не адекватним є переклад «*rubli*» словом «*карбованців*», бо назва грошової одиниці вказує на державу, під владою якої перебували ті землі, а це була саме російська імперія. «Карбованець – грошова одиниця Української держави та Української Народної Республіки у 1918–1920 роках, України у 1992–1996 роках. У XVIII столітті в обігу рос.імперії були рублі» [Вікіпедія].

Бачимо приклад перекладацької трансформації вилучення слова одночасно з заміною часової форми дієслова в наступному реченні:

«Zrozumiesz to łatwo, kochany szwagrze, że do takiej rodziny wchodząc córka moja musi posiadać wyprawę odpowiednią przyszłemu otoczeniu i stanowisku, tak, sta-no-wisku. Tę sumkę właśnie... przeznaczamy z żoną na jej wyprawę...» [68] – *«Ти ж розумієш, любий швагрі, входячи в таку родину, моя дочка мусить мати придане, що відповідало б її майбутньому оточенню й становищу, так ста-но-ви-щу. Саме цю суму... ми з дружиною виділяємо на її придане...»* [35, с.199]. Соціальну нерівність зумовлену виключно матеріальним становищем підкреслює одне слово з уст Дажецького – зменшувальна форма іменника «**sumkę**» – «невеличку суму», яка для Корчинського є нереально великою. Перекладач обрав слово «суму», чим знівелював це протиріччя. А неприємну, зверхню манеру шляхтича Дажецького, який у всьому вважає себе вищим від усіх, навіть від рівного собі за походженням, але біднішого Корчинського, говорити розтягуючи слова перекладено дослівно, так само поділом слів на складі.

Наступний фрагмент яскраво виражає різницю в соціальному становищі і прагнення за всяку ціну зійти на вищу суспільну сходинку. В перекладі застосовані альтернативні підставлення – вибір перекладачем варіанту перекладу з можливих варіантів синонімів, а також перебудова синтаксичних конструкцій: *«Na koniec, znasz dobrze, kochany szwagrze, moje stosunki familijne. Jedna z ciotek moich **wysokie** zajmuje miejsce w kołach arystokratycznych... stryjeczny brat mój, powiększywszy znacznie swą **fortunę**, posiada dom po książęcemu prawie urządzony. Z tych dwóch źródeł **płyną** liczne moje znajomości i kuzynostwa. Stosunki zaś do wielu rzeczy obowiązują, niejako **zmuszają**»*[68]. – *«I нарешті ти добре знаєш, любий швагрі, мої родинні стосунки. Одна з моїх тіток займає **почесне** місце в аристократичних колах... мій двоюрідний брат, значно розширивши свої **багатства**, **свій маєток спорядив, наче князівський палац**. Із цих двох джерел **виходили** мої чисельні знайомства і родичання. А стосунки до багато чого зобов'язують, а то й змушують»* [35, с.201].

Другий лист Домініка до Бенедикта є черговим яскравим вираженням проблеми соціальної нерівності. «*Drugą przyczyną radości Dominika... było **światne** wydanie za mąż najstarszej córki. Za pułkownika wyszła. Dla panny bez posagu była to **partia światna**. Jakkolwiek bowiem powodziło mu się na służbie, funduszu nie zebrał i córce posagu żadnego dać nie mógł. Wyprawił jej tylko **wesele światne**, którego opis zajmował całą stronicę listu. Jeden książę, dwóch baronów i czterech jenerałów **wesele to zaszczycił***»[68]. – «Другою причиною радості Домініка... було **блискуче** одруження його найстаршої доньки. Вона вийшла заміж за полковника. Для дівчини без приданого це була **прекрасна партія**. Як би там не велося йому на службі, але багатства він не нажив і ніякого приданого дочці дати не міг. Лише справив їй **гарне весілля**, опис якого займав цілу сторінку листа. Один князь, два барони і чотири генерали **були окрасою того весілля**» [35, с.456]. Цікаво проаналізувати синонімічний контекстуальний переклад в одному цьому уривку прикметника «**światne – światna**» як «**блискуче, прекрасне, гарне**», що є дуже вдалим для уникання повторень. А дієслово – присудок до «весільних генералів», які в перекладі «**були окрасою**» весілля все-таки не точно передає поняття оригіналу «**zaszczycił**» – «**зробив честь**».

У перекладі захопливої характеристики молодого шляхтича Зигмунта Корчинського з уст Дажецького використано метод конкретизації при перекладі слова «**ucywilizowany**» – словом «**освічений**», і також слова «**artysta**» конкретним «**художник**»: «*Cóż szwagier chce? – z niezwykłym ożywieniem ukochanego siostrzeńca żony bronił Darzecki. – Cywilizacja ma swoje prawa. Jest to chłopak **ucywilizowany**, tak, **wysoko** nawet **ucy-wi-li-zo-wa-ny**. Przy tym **artysta**! Czy podobna wymagać, aby go te rzeczy... te **małe i niziutkie** rzeczy interesowały?...*» [68] – «*А чого ж ви хочете? – з незвичною жвавістю захищав Дажецький улюбленого жінчиного небожа. – Цивілізація має свої права. А це хлопець **освічений**, так, навіть **високоосві-че-ний**. До того ж*

художник! То чи слід вимагати, щоб його цікавили всілякі ті справи... такі дрібні й неважливі...» [35,с.204].

Емоційна характеристика Дажецького молодим Вітольдом Корчинським, що показує справжню його суть та в його особі всіх людей такого способу життя: *«Dlatego – z kolei wybuchnął Witold – że jest to **pyszalek, sybaryta** (sybaryta — osoba lubiąca rozrywki, zbytki. [przypis edytorski]), **egoista**, nie dbający o nic oprócz własnej puchy i wygody, nie widzący dalej niż do końca swego nosa, który zadziera pod obłoki dlatego, że ma większy od innych majątek, ciotkę hrabinę i stryjecznego brata wzbogaconego nie wiedzieć w jaki sposób, zapewne **potem i krzywdą** swych bliźnich»[68]* – *«Тому, – в свою чергу вибухнув Вітольд, – що він **сибарит, пухатий егоїст**, який ні про що більш не дбає, лише про свою пуху та вигоду, не бачить далі свого носа, якого задирає аж до хмар, бо має більший маєток, ніж інші, бо в нього тітка графиня і двоюрідний брат, що розбагатів хтозна-яким чином, напевне, з **поту й крові** своїх ближніх» [35, с.206].* При перекладі цього фрагменту Олександр Стаєцький замінив іменник *«pyszalek»* прикметником *«пухатий»* згідно норм української мови, словосполучення *«potem i krzywdą»* переклав фразеологізмом *«з поту й крові»*. Натомість калька слова *«sybaryta»*, яке в польському тексті має редакційний коментар, без жодних пояснень в українському перекладі не зрозуміла для читача (*«Сибарит, бездільна розпещена людина, що живе чужою працею» [5].*

Наступне речення в перекладі втрачає емоційну напруженість, силу почуттів через вилучення слів: *«Nie tylko ludziom tego rodzaju sam nadskakiwać nie myślę, **ale bolało mnie, o! jak mnie bolało**, że ty, mój ojciec, nadskakiwałeś jemu i robiłeś się przed nim taki mały, pokorny...» [68]* – *«Перед людьми такого типу не тільки сам не збираюся запобігати, **але мені було боляче**, що ти, мій батько, запобігав перед ним і ставав перед ним таким малим, покірним...» [35, с.206].*

Далі бачимо приклад використання перекладачем прийому додавання слова «**зовсім**» у реченні: «*Co ten stary kolek w płocie **prawił** o **cywilizacji**, **falszem jest i potwarzą na cywilizację rzucaną. Córki jego nie są **ucywilizowane** kobiety, ale światowe sroki, które w swoich **ptasich główkach** dwóch **ucywilizowanych** myśli nie mają, choć czasem o literaturze i muzyce mówią...***» [68] – «*Те, що цей старий кілок у тину балакав про **цивілізацію**, все брехня й наклеп на цивілізацію. Його доньки **зовсім** не **освічені** жінки, а світські сороки, які в своїх **пташиних** головах і двох **передових** думок не мають, хоч часом і говорять про літературу і музику...*» [35, с.207]. Групу споріднених слів «**cywilizacji, ucywilizowane**» вдало перекладено відповідниками в контексті: «**цивілізацію, освічені жінки, передових думок**». Але вживання слова «**балакав**» для перекладу польського слова «**prawił**» не відповідає стилю мови молодого освіченого Вітольда.

Розглянемо далі фрагмент опису гостей в домі Корчинських, який дозволяє читачеві глибше зрозуміти суспільний і культурний контекст життя бідної шляхти – поміщиків, їх щоденні турботи і радості. «*Byli to sąsiedzi Benedykta Korczyńskiego, **mniej więcej** w takim jak i on położeniu **będący** i podobny prowadzący sposób życia. Kobiety tam były w **podstarzałych materiach i tanich błyskotkach**; mężczyźni ogorzali, wąsaci, **ubrani wcale nie według ostatniej mody***» [68] – «*Були це сусіди Бенедикта Корчинського, що **опинилися в меншій чи більшій мірі** в такому ж як він становищі і вели схожий на його спосіб життя. Жінки там були в **поношеному вбранні з дешевими прикрасами**; чоловіки загорілі, вусаті, **вдягнені зовсім не за останньою модою***» [35, с.83]. Переклад здійснений шляхом перебудови синтаксичних конструкцій, додавання слова «**мірі**» та генералізації «**błyskotkami**» – «**прикрасами**».

Проблема соціальної нерівності є вирішальною у ставленні багатих шляхтичів до бідної, хоча шляхетного роду, Юстини Ожельської. «Улюблена племінниця» однак ніяк не пара для сина пані Корчинської: «*Pani Andrzejowej*

ubyło coś z jej majestatycznej postawy, **tak czuła się zrozpaczona** postanowieniem syna. Mogła ona z wielką dobrocią i hojnością wychowywać ubogą sierotę, ... Ale kiedy potem tę nawet lubioną przez siebie dziewczynę **przymierzała z synem swoim**, znalazła ją tak malutką i położeniem w świecie, i wychowaniem, i urodą, i rozumem, że po prostu **pojąć nie mogła** takiego związku. ... Ale przede wszystkim pragnęła dla syna kobiety **wysoko urodzonej, z rozległymi koligacjami,...**» [68] – «У пані Андрійової щось зникло з її величної пози, так вона **розгубилася** перед синовим рішенням. Вона могла з великою добротою і щедрістю виховувати убогу сироту, ... Та коли потім цю навіть любу її дівчину вона **поставила поруч свого сина**, то побачила її такою мізерною і за становищем у світі, і за вихованням, і за вродою, і за розумом, що таке поєднання **просто не вкладалося їй в голову**. ... Але насамперед бажала вона синові дружину **знатного роду, з широкими впливовими зв'язками...**» [35, с.113]. Для перекладу словосполучення «**tak czuła się zrozpaczona**» – «в розпачі» Олександр Стаєцький обрав менш напружене одне слово «розгубилася», а для перекладу словосполучення «**pojąć nie mogła**» – фразеологізм «не вкладалося їй в голову».

У наступному наведеному нами уривку – приклад антонімічного перекладу: «**Daleko mniej powściągliwa** była ciotka Zygmunta, kobieta bardzo żywa i wysoko ceniąca bogactwo. — Powinnaś była wiedzieć, **moja Justynko — mawiała** — że tacy ludzie jak Zygmunt z takimi jak ty dziewczętami romansują często, ale nie żenią się **prawie nigdy!**» [68] – «**Набагато нестриманішою** була Зигмунтова тітка, жінка дуже енергійна, яка високо цінувала багатство. – **Ти повинна була знати, люба Юстинко, – казала вона, – що такі люди, як Зигмунт, з такими дівчатами, як ти, часто заводять романи, та не одружуються з ними ніколи!**» [35, с.113]. Хочеться тут відмітити, як змінює сприйняття ситуації читачем переклад слова «**mawiała**», що означає повторювану дію «говорила не раз, повторювала» словом «казала». Зверхність цих людей авторка передає фразою, яка перекладена

дослівно: «такі люди, як Зигмунт, з такими дівчатами, як ти» (Зигмунт – підкреслено в порівнянні з Юстиною людина, не просто хлопець, чи чоловік...). Тут навіть фраза «**moja Justynko**» – «люба Юстинко» звучить зневажливо, як до прислуги.

Величезну прірву між соціальними верствами «вищих» щаблів: аристократії і міщанства, найвиразніше розуміємо зі слів Ружиця про Юстину, яку він нібито кохає. Майже дослівним є переклад цього фрагменту, з вилученням слів «**chybaby**», «**bardzo**» та заміною словосполучення «**biedna ciotka**» словом «бідолаха». Як у цьому прикладі, так і в усьому романі, всі фрази французькою, якими насичена мова шляхтичів, у тексті не перекладаються, а пояснюються відповідними зносками. Але тут же, так само «вишукано» Ружиць обзиває Юстину амфібією, відверто зневажає її. «— *Kuzynie! Jeżeli Justyna tak bardzo ci się podoba, ożeń się z nią... Różyc... śmiechem wybuchnął.... – Gdyby się oko w oko spotkała z moją księżną ciocią, chybaby biedna ciotka śmiertelnego ataku spazmów dostała... W takich amfibiach, jak panna Justyna, kochać się bardzo można, ale żenić się z nimi — impossible... — Amfobie! — zawołała Kirlowa. — Kobietę do żaby przyrównywać!... — Naturalnie — przerwał Różyc. — Sama pomyśl: urodzona i nie urodzona, wychowana i nie wychowana, biedna i nie biedna... słowem, nie wiedzieć kto...»[68] – «Кузене! Якщо Юстина так дуже подобається тобі, то одружись з нею... Ружиць... **вибухнув сміхом**... – Коли б вона віч-на-віч зустрілася з моєю тіткою княгинею, то **бідолаху** хапнули б смертельні спазми... В таких амфібій як панна Юстина, можна закохуватися, але одружуватися з ними – **impossible**... – **Амфібія!** – **вигукнула Кірлова. – Прирівнювати жінку до жаби!**... – Звичайно, – перебив її Ружиць. – Сама подумай: родовита і неродовита, вихована і не вихована, бідна і не бідна... словом, невідомо хто...» [35, с.179].*

Цю соціальну і моральну несправедливість, безнадійність свого становища усвідомлює Юстина: «*Kimże więc była? Jakie było jej miejsce i*

znaczenie pośród tych, z którymi upływało jej życie? O! Naturalnie, powiedziano jej to kiedyś i sama to przyznawała — była ona **nie wiedzieć kim!**» [68] — «Ким же тоді вона була? Яке ж її місце і значення серед тих, з ким минало її життя? O! правильно сказано їй це колись і сама те визнавала — була вона **хтозна-ким!**» [35, с.114]. Марта, старша представниця цього ж соціального стану, яка щиро бажає добра своїй вихованці, радить їй скористатись шансом вийти на вищий соціальний щабель через шлюб з шляхтичем, який в її розумінні порівняно з ними є «королевичем»: «*Dwom bogom nie można służyć... albo książę... no, nie książę, ale w porównaniu z tobą więcej niż książę... królewicz albo chłop*»[68] — «Двом богам не можна служити... або князь... ну, не князь, але в порівнянні з тобою більше, ніж князь... Королевич — або холоп» [35, с.308]. «*Teraz możesz spokojnie położyć się i o panowaniu marzyć*»[68] — «Тепер можеш спокійно лягати і мріяти про райське панування» [35, с.309]. Тут перекладач методом додавання слова підкреслює для читача, наскільки «райським» є те багате життя-панування.

Такий шлюб із ледачим марнотратним п'яницею і наркоманом-морфіністом, але багатим спадкоємцем і володарем маєтку (слово «**dziedzic** — 1. «osoba przejmująca coś po kimś» 2. daw. «właściciel majątku ziemskiego»[72], в різних випадках перекладено то «спадкоємець», то «власник», або «пан»), родичками сприймається як «*ciud prawdziwy... niespodzianka losu...*» *pro — pro* «...справжнє чудо... неждане щастя...»; «...*to bohaterstwo miłości.*» — «...*wsю силу цієї любові*»[35,с.487]. Але Юстина, яка «... *Wcale posagu żadnego nie ma... a dumna przy tym jak księżniczka i zła jak szerszeń.*» — «...**Вважайте**, ніякого посагу нема... а горда, наче княгиня, і зла, як оса» [35, с.54], відмовляється від такого «щастя», обираючи кохання і життя з чесною праці.

Це рішення ввело присутніх у справжній шок: «*Nie mógł ani dziwić się, ani gniewać, ani oburzać, bo wszystkie myśli z głowy mu pouciekały, oprócz jednej, uporczywie po niej krążącej: — Teoś Różyc harbuza dostał... on, Różyc,*

dziedzic Wołowszczyzny, siostrzeniec księżny, harbuza dostał od tej... tej...»[68] – «Він не міг ані **дивуватися**, ані **сердитися**, бо в нього з голови **порозліталися** всі думки, окрім однієї, що вперто крутилася в ній: «Теось Ружиць **отримав гарбуза**... він, Ружиць, **пан Воловщини**, племінник княгині, **отримав гарбуза від цієї... цієї...**» [35, с.491]. Фразеологізм «гарбуза дістав» є спільною реалією для обох мов, і перекладений відповідно, для слова «**pouciekały** myśli z głowy» перекладач обрав один із можливих відповідників «**порозліталися** думки з голови», а слово «**oburzać się**» (обурюватись), що виражає сильну негативну емоцію переклав спокійнішим «**дивуватись**».

Але це «магічне» для шляхетського двору поняття і слово «граф» для мешканців шляхетської околиці – селян Богатировичів є синонімом ледаря і нікчемі. Так Адам Богатирович говорить: «*Hej! Z drogi – za wozem Jana rozległ się głos basowy i trochę gniewny. – Staęli na drodze i językami mielą! Z drogi, hrabiowie!*» [68] – «*Гей, з дороги! – розлігся за Яновим возом басовитий і трохи злий голос. – Поставали на дорозі та язиками мелете! З дороги, графу!*» [35, с.224].

Різниця між побутом мешканців двору та мешканців так званого «застінку», тобто шляхетської околиці, виявляється лише в рівні життя, матеріального достатку, що має вплив на світогляд героїв твору. Мова селян – Богатировичів (пам'ятаємо, що це рід шляхетний) жива, образна, насичена діалектними словами, містить так звану «гвару» – мову просторіччя, виражає народну мудрість, що відображається в фразеологізмах, приказках на кожен випадок, але водночас ввічлива і шаноблива. Звертання їх один до одного поважні: «пан, пані, панна», що перекладені відповідними словами і «на ви», а навіть «ваша милість, милостива пані» між подружжям. «*A skądżeś to **pan** wziął tyle dziewcząt? – zawołała znowu stara panna.*» – «*A de це **ви** набрали стільки дівчат? – загукала знову стара панна*» [35, с.31].

В іншому епізоді адекватний переклад показує читачам, що ці люди, селяни шляхетного походження, свідомі своєї гідності і вищості в порівнянні з

ще нижчими соціальними верствами. «*Niech panna Jadwiga żadnych przytyków nikomu w chacie naszej nie robi, ja pannę Jadwigę pięknie o to proszę... – To i co, że pan Jan mnie prosi? ... teraz to już widzę, że trzeba mnie zawczasu na ubocz schodzić, aby, broń Boże, pan Jan, z wielkimi paniami przestawając, mnie za swoją poddankę nie poczytał...*» [68] – «Панно Ядвіго, не треба вам у нашій хаті комусь прикроці говорити, я вас, панно Ядвіго, дуже прошу... – То й що з того, що ви, Яне, просите мене?... тепер я вже бачу, що треба мені завчасу зійти з дороги, аби, боронь боже, ви, пане Яне, з великими паніями водячись не подумали, що я у вас за наймичку...» [35, с.300].

У дружньому спілкуванні селян із панною Юстиною Корчинською, яка для багатших родичів є «ніким», виявляється однак усвідомлення вищого її соціального статусу і відповідне ставлення до неї. Особливим виявом такої поваги є те, що селяни називають Юстину «поважним гостем» (не гостею) «*Weź kluczkę i wisien z drzewa nazdejmu! Prędeż tylko! – Na co? – Dla gościa.*» – «Візьми ключку і нарви вишень! Та хутенько! – Навіщо? – Для гості» [35, с.132]. «*Niechże i mnie będzie pozwolone przywitać Anzelmowego gościa...*» – «Дозвольте й мені привітати Анзельмову гостю...» [35, с.135]. Проте перекладач подає читачеві варіант слова жіночого роду, що позбавляє ці ситуації урочистості, наданої автором. Також в останньому прикладі бачимо застосування перекладачем стратегії диференціації при перекладі підкреслених нами фраз.

Під цим кутом зору мова селян Богатировичів подібна до мови найвищого в соціальній ієрархії – самого короля, який звертається до свого оточення: «*Hej! hej! Waszmoście panowie, widzi mi się, że ktoś tu dla mnie nowe królestwo gotuje!*» – «Геї! Геї! Вельможні панове, здається, тут хтось нове королівство мені готує!» [35, с.156]. Подібно («ваша милість», «його милість») говорять один до одного шляхетні селяни Богатировичі: «*...Imość zawsze tylko byś się Alżusią posługiwała, a chłopcom wszystkie folgi robiła*»[68]. – «**Ти** завжди тільки б ганяла Альжусю, а хлопців усе оберігала б»[35,с.138].

«*Taki koniec, że bez **jegomości** obeszło się i jednego naszego kłosa na tym kawałku dziś nie pozostanie!*» – «*Отак і кінчаємо, без вас, батечку, обійшовшись, і жодного нашого колоска на цьому шматку сьогодні не залишиться!*» [35, с.237]. «*A to mnie tak **moja imość** wystrychnęła...., **Niech jegomość mnie podziękuje, bo zielony kolor najmilszy, nadzieję oznacza**»» [68]. – «*A це мене **моя** так вистроїла... «**Ти ще мені дякуй, бо зелений колір найприємніший: означає надію**»*» [35, с.36]. Стаєцький перекладає ці звертання часом як «**ви, батечку**», але в більшості випадків як «**ти**», що відповідає стилю звертання в подружжі сучасного українського читача, але не передає колорит мови оригіналу.*

І цих, шляхетних за походженням, моральністю і чесним способом життя людей багатий шляхтич Зигмунт, який веде нікчемний спосіб життя, називає худобою! «***Bydło! O, Bóg niech będzie jej świadkiem, że potimo wszystkich swoich instynktownych odradz i niedoleżności nigdy tak nie myślała, ...***» [68] – «***Худоба! O будь свідком, господи, що, незважаючи на свої інстинктивні відрази й невдатності вона ніколи так не думала, ...***» [35, с.398]. Його мати, пані Корчинська глибоко вражена таким ставленням сина до людей. Але вона, добра і людяна, яка все життя допомагала цим бідним людям: власноруч шила їм одяг, навчала їхніх дітей, так і не позбулась «***instynktownych odradz***» - «***інстинктивних відраз***» до них. Так авторка і перекладач показують читачеві, наскільки нездоланною є соціальна нерівність.

«*Był to **lud**, ale **lud**, który nigdy nie podpierał straszego gmachu przymusowej pracy ani twarzami w pył nie upadał pod piekielną obelgą chłosty. Był to **lud**, ale **lud**, za którym w dalekiej przeszłości jaśniało słońce ludzkich praw i dostojeństw, aż dotąd w dusze i na drogi życia kładące mu zbladłe, lecz jeszcze nie zgasłe promienie*» [68] – «*Були це **прості люди**, але люди, які ніколи не відчували на собі страшного гніту невольницької праці й не падали обличчям в пилуку під пекельною образою нагайки. Були це **прості люди**, але люди, **за***

якими в далекому минулому світилося сонце людських прав і гідності. І ще й досі на їхні душі і на дорогу життя кидало воно бліді, але ще не зовсім згаслі промені» [35, с.407]. Так виражається ідея встановлення рівності прав і соціальної справедливості є однією з основних ідей твору, точно і адекватно переданою в перекладі.

Описаний у романі шляхетський двір Корчин і шляхетська околиця – Богатировичі становлять своєрідний мікрокосмос, в якому сплітаються долі різних людей: від шляхти через дрібних землевласників і селян, аж до найнижчого соціального прошарку – хлопів. Еліза Ожешко дуже докладно представляє життя всього того суспільства, зосереджуючись на їх праці, звичаях, людських стосунках, а також на способах, якими вирішують щоденні виклики світу, що змінюється.

Розглянемо фрагменти твору, що описують життя найубогіших мешканців села. *«Był to najuboższy z Bohatyrowiczów, mieszkaniec chatki bez komina i ogrodu, stojącej pod dębem, i jego żona-chłopka»* [68] – *«Був це найзлиденніший з Богатировичів, який жив у курній хатині без саду, що стояла під дубом, та його жінка-хлопка»* [35, с.266]. Крайня бідність помешкання цих людей *«chatka bez komina»* – в перекладі *«курна хатина»* вимальовує в уяві читача злиденне життя сім'ї в тій хатці, де дим від вогню виходив не у димар, а прямо в хату. *«To jest Ładysiowa, czyli Władysławowa chata, tego samego Ładysia, co tam stał ... i z chłopka mówił; z chłopką ożeniony, czworo dzieci ma i pewno nie więcej jak półtora morga gruntu»*[68]. – *«Це Ладисьова, чи Владисьова хата, того самого Ладися, що стояв там... і говорив по-хлопськи; з хлопкою одружився; тепер має четверо дітей і десь з півтора морга землі»* [35, с.146]. Цих людей за їх найнижче становище в суспільстві називають теж зневажливо «хам» *«Bardzo słusznie! Z chatką ożenił się i sam schamiał, ...»* [68] – *«Правда, правда! З хамкою оженився і сам хамом став, ...»*[35, с.239]. Дієслово *«schamiał»* перекладено згідно норм української мови словосполученням *«хамом став»*.

Словники подають такі значення цих слів: «**chłop** – 1. «rolnik» 2. *pot.* «dorosły mężczyzna» 3. *pot.* «mąż, narzeczony, kochanek; **cham** 2. *daw.* «rogardliwie o chłopie»[72]. «хлоп - 1. *дорев., зневажл.* селянин, мужик взагалі або кріпак. 2. *діал.* чоловік, мужчина, хлопець. **Хам** – *заст.* зневажлива назва людини з нижчих соціальних верств, станів (у мові панівних класів) [5].

Слово «хлоп» вживається в тексті в різних значеннях і відповідно перекладається як «селянин», «холоп», «слуга», «дядько».

У словах Анзельма Богатировича висловлюється думка, що стосунки між різними людьми, сповнені взаємної поваги, порозуміння і спільних цінностей на противагу до поділів і напруженості в суспільстві дають можливості для подолання цих соціальних бар'єрів. «*Chłopami być czy panami, to za jedno; ale w bydló obrócić się, to smętnie i tęskno...*» [68] – «**Хлопами** бути чи панами – все одно; та перетворитися в худобину – сумно й тяжко...» [35,с.160].

Проаналізуємо, як текст перекладу передає ще один соціокультурний аспект роману – проблему землі, патріотизм і любов до рідного краю. В історичному та соціальному контексті роману ці мотиви набувають особливого значення, підкреслюючи національні цінності, традиції та потребу опору проти загарбників. Любов до батьківщини проявляється в романі через глибокі почуття героїв до своєї землі, культури та історії. Це почуття, яке пережило складні політичні та соціальні умови життя під окупацією. Еліза Ожешко стверджує, що любов до батьківщини та національна ідентичність можуть бути джерелом сили і надії навіть у найважчі часи.

Історична пам'ять цього суспільства про визвольну боротьбу різних періодів виражена в словах: «*Ten Jakub to może już prawie dziewięćdziesiąt lat ma... Francuzów pamięta, a więcej jak pięćdziesiąt lat temu z dziadem pana Benedykta Korczyńskiego na wojnę chodził.* (Francuzów pamięta... — tj. pamięta

*przemarsz wojsk, ciągnących pod wodzą cesarza Napoleona przez ziemie polskie na wyprawę na Rosję w czerwcu 1812 r. (24 czerwca Wielka Armia przekroczyła Niemen). [przypis edytorski])» [68] – «Цьому Якубові вже, мабуть, років дев'яносто буде... **Французів пам'ятає, а більше п'ятдесяти років тому з дідом пана Бенедикта Корчинського війну ходив**» [35, с.122]. Переклад точний дослівний, але для розуміння українським читачем потрібні пояснення, які є в тексті польському, але, на жаль, відсутні в тексті українському.*

Мотив патріотизму виявляється у творі не лише у спогадах про січневе повстання та більш давню історію, хоча вони є знаковими, оскільки уособлюють важливі суспільно-національні цінності. Патріотизм виражається у щоденній поведінці героїв, особливо Бенедикта Корчинського, який у часи післяповстанських репресій бореться за збереження маєтку. Бенедикт особисто не бере участі у визвольних змаганнях, але він, єдиний із братів, прагне зберегти батьківщину. Таким чином він стає не лише спадкоємцем землі, але й спадкоємцем традицій, що визначають цінність народу.

*«Umilkł i zamyślił się najmłodszy z trzech niegdyś braci Korczyńskich, tak zamyślił się, że przypuścić było można, iż na chwilę o szwagrze i ciężkim kłopotcie swym całkiem zapomniał. **Po chwili twarz swą do samej prawie twarzy Darzeckiego przysuwając, jak tylko mógł najciszej, szepnął: – Szwagier może pamiętać, że tam jest... to... tamto... mogiła... – Jaka mogiła? – zadziwił się Darzecki. – Andrzeja... i to... tamto... tego... tych, którzy z nim razem... Po chwili dokończył. – Wszystko to przeszło i wiadoma rzecz, że nawet wspominać o tym nie trzeba. Ale wie szwagier, czasem, kiedy na to... tamto... spojrzę i przypomnę sobie, **zdaje mi się, że to kościół...**» [68] – «Змовк і замислився наймолодший із трьох братів Корчинських, і так замислився, що можна було подумати, – на якийсь час він забув про швагра й тяжкий свій клопіт. **Потім схилившись майже до самого обличчя Дажецького, як тільки міг тихо прошепотів: –*****

Ти, швагре, мабуть, пам'ятаєш, що там є... та... ну... могила... – Яка могила? – здивувався Дажецький. – Анджея... і це... оте... тих, що з ним разом... – Після паузи докінчив: – Все те минулося, і зрозуміло, що навіть згадувати про це не треба. Та ти знаєш, часом, коли на те... там... гляну і згадаю собі, то мені здається, що це храм...» [35, с.203]. Олександр Стаєцький, використавши в перекладі цієї частини тексту перебудову синтаксичної конструкції речення, передав думку автора, що для Бенедикта Корчинського його земля – свята.

Земля в «Над Німаном» представлена не лише як життєвий простір чи економічна основа існування, але насамперед як ключовий елемент ідентичності постатей. Перекладаючи слова Бенедикта Корчинського: *«Ale chciałbym coś wiedzieć o obywatelstwie średnim, takim na przykład jak ja, siedzącym na dziesięcinach ziemi kilkuset, tysiącu... trochę więcej...»* [68]. – *«Та мені хотілося б знати щось про поміщиків середньої руки, таких, приміром, як я, що мають по кількох тисяч десятин землі... чи трохи більше...»* [35, с.47]. Стаєцький адекватно передав поняття середнього достатку поміщика сталим словосполученням «середньої руки», але не зрозуміло чому в тисячу раз збільшив землеволодіння Корчинського, переклавши це словосполучення одним складеним числівником замість двох послідовно через кому вжитих простих.

У романі земля є також місцем, де розігруються конфлікти між героями, але водночас стає простором для їхніх розв'язань і примирення. Спори про землю, спадщину і права на неї є відображенням ширших соціальних і економічних проблем. Однак саме прив'язаність до цієї самої землі, спільна праця і любов до батьківщини ведуть постаті до розуміння і подолання розбіжностей. *«Był to lud namiętnie, nieporhamowanie, do waśni zgryźliwych, aż do występku czasem chciwy tej ziemi, którą na kształt kreta kopał w cichości i nisko, ale lud z tą ziemią jak z matką spojony i wszystkie pulsę jej życia i losów we własnych losach i żyłach czujący»* [68] – *«Були це люди*

пристрасні, нестримні, здатні на непримиренні чвари, що часом завершувалися навіть злочином, за ту землю, в якій вони, наче кроти, рилися тихо й низько, але люди з тією землею мов з матір'ю споріднені, які пульс її життя й долі у власному житті й долі відчували» [35, с.407]. Перекладаючи це одне велике складне речення – характеристику ставлення селян до своєї землі, Олександр Стаєцький застосував ряд граматичних трансформацій і дуже вдало передав думку авторки. Подібно в іншому епізоді переклад максимально точно і образно передає читачам характеристику героїв твору – селян, для яких земля – все їхнє життя: *«Pijactwa pomiędzy nami nie ma ani rozpusty nijakiej, ani złodziejstwa. Chatę choć na cały dzień otworem zostawić można, a nikt marnego węgla z pieca nie wyjmie. Za toż każdą grudkę ziemi jeden drugiemu z gardła by wydarł, a za najmniejszą szkodę albo ubligę do czubów się biorą lub do sądów ciągną. O szkodę zaś i ubligę łatwo tam, gdzie zagony jak groch w worku mieszane, a okno w okno patrzy...» [68] – «Між нами немає ні пияцтва, ні розпусти ніякої, ні злочинства. Хату на цілий день можна залишати відчиненою, і ніхто чужого вуглика з печі не вийме. Зате кожному грудку землі один в одного з горла **вигриз би**, а за найменшу шкоду чи кривду за чуби беруться чи по судах тягаються. А **шкода чи кривда чиняться легко там, де нивки. Як горох у мішку, перемішані, і вікно у вікно дивиться»** [35, с.276].*

Еліза Ожешко представляє землю також як територію, на якій можливий прогрес і розвиток. Через постаті, які прагнуть аграрних реформ, освіти і покращення умов життя селян, роман демонструє, що земля є фундаментом, на якому можна будувати краще майбутнє для всіх соціальних верств. Такі перспективи, переклавши приведеній нами нижче уривок з застосуванням кількох вилучень слів та заміни конкретизації, показує читачам перекладач: *«Bo ja tak mówię: u pana Korczyńskiego dużo ziemi, a u nas dużo rąk; u pana Korczyńskiego większy rozum, a u nas większa siła. Jednego on z nami rzemiosła człowiek i **tyle tylko**, że u niego warsztat wielki, a u nas maleńkie.*

*Więc ja tak mówię: **nijak** być nie może, aby ręce nie przydały się ziemi, a ziemia rękom, **albo** żeby rozum nie potrzebował siły, a **znów** siła rozumu; albo też aby jednego rzemiosła ludziom nigdy już wcale nie przychodziło **spólnie pogadać, i potyśleć, i poratować się w potrzebie**» [68] – «Бо я так скажу: в пана Корчинського багато землі, а в нас багато рук; в пана Корчинського більший розум, а в нас більша сила. Він чоловік одного з нами ремесла, **лише та різниця**, що в нього верстат великий, а в нас маленький. Тому я так скажу: не може бути, щоб руки не пригодилися землі, а земля рукам, щоб розум не потребував сили, а сила розуму; або ж щоб люди одного ремесла ніколи вже зовсім не збиралися разом **поміркувати, і помислити, і порятувати один одного при потребі**» [35, с.449].*

Коротко підсумовуючи викладене в цьому розділі, зазначимо, що нами проаналізовано методи, якими перекладач в основному точно й адекватно відобразив українському читачеві історичний контекст, проблеми соціальної нерівності та прагнення справедливості, мотив патріотизму та любові до Батьківщини, передав ставлення авторки роману до цих важливих проблем, які є понадчасовими, актуальними і в наш час, підкреслив, що це необхідно для збереження культури, історії і національної ідентичності.

3. СОЦІОКУЛЬТУРНА АДАПТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ РОМАНУ

3.1. Способи соціокультурної адаптації при перекладі тексту

Адаптація тексту перекладу художнього твору – це досягнення рівного комунікативного ефекту тексту перекладу з початковим текстом. Тобто в процесі перекладу перекладач має створити твір комунікативно рівний оригіналу, тобто відтворити ефект впливу тексту оригіналу на читача засобами мови перекладу. У цьому розділі ми розглядаємо способи здійснення Олександром Стаєцьким соціокультурної адаптації тексту роману Елізи Ожешко для українського читача.

Для подолання труднощів, однією з яких є відсутність необхідних фонових знань у адресата перекладу, перекладачеві доводиться вносити в текст відповідні доповнення і роз'яснення. Для пояснення реалій твору перекладач використовує цілу низку звичайних перекладацьких трансформацій. Але в особливих випадках необхідні додаткові роз'яснення позамовних фактів, тобто соціокультурного коментаря. Яскравим прикладом цього є переклад листа брата до Бенедикта Корчинського. Розглянемо детально. Роман відображає життя під російською окупацією, описує труднощі, які виникли внаслідок репресій після поразки січневого повстання, русифікації і обмеження автономії. Це історичне тло необхідне для розуміння духу опору і прагнення свободи, яким просякнутий роман Елізи Ожешко. Але переклад роману українською, здійснений Олександром Стаєцьким і виданий у радянські часи, не показує (та й не міг би) основної причини і винуватця всіх цих проблем – російського імперіалізму. Розглянемо досить великий уривок твору, а саме повний текст першого листа Домініка Корчинського, одного з трьох братів, який брав участь у січневому визвольному повстанні, але після його поразки і свого полону та заслання зміг пристосуватись і влаштувати своє життя далеко від рідного дому, у

великому місті (можливо столиці) і служить окупаційній владі, розпочав кар'єру в царській адміністрації і завдяки цьому досяг певної життєвої стабільності. Він пише цього листа до брата, який все життя важко працює, щоб зберегти родинний маєток, рідну землю, традиції, батьківщину і не зрадити своїм ідеалам.

«*W gabinecie swym przy biurku, na którym paliła się lampa i leżały gospodarskie księgi rachunkowe, wziął głowę w obie dłonie i pogrążał się długo w myślach ponurych. Potem wyjął jeden z listów, pod ciężkim przyciskiem leżących...*» [68] – «*У своєму кабінеті за письмовим столом, на якому горіла лампа і лежали господарські рахункові книги, він обхопив обома руками голову і надовго поринув у свої тяжкі роздуми. Потім витяг один лист, що лежав під важким прес-пап'є...*» [35, с.73]. Це був дин з багатьох листів «**jeden z listów**», але перекладач показує читачеві «один лист», що садинок лежав під прес-пап'є.

«*Był to list brata jego, Dominika, pisany ze stron bardzo dalekich i brzmiący, jak następuje: Kochany bracie! **Jak mi nie żal ciebie**⁸⁴, że tak męczysz się i gryziesz ze swoim gospodarstwem, **ja winien** ci powiedzieć słowa prawdy. Wy wszyscy nie umiecie dawać sobie rady. Czy człowiek grzybem jest, aby do jednego miejsca przyrastał i choć **jemu tam nie idzie**, gdzie indziej sobie szczęścia szukać nie chciał? Świat szeroki i można na nim znaleźć sobie wygodne miejsce, trzeba tylko mieć energię i trzeźwo patrzeć na rzeczy. Żebym ja wiedział, że ty trzeźwo już patrzysz na rzeczy, to bym postarał się wydobyć cię z tego nieznośnego położenia, w jakim wy wszyscy **postawiliście** siebie. Sprzedaj Korczyn, a ja dam tobie miejsce zarabającego w **jednych** wielkich tutejszych majątkach. Jestem w bliskich stosunkach z **jednym księciem**, który teraz właśnie potrzebuje człowieka uczciwego i specjalnie wykształconego, aby majątkami jego zarządzał. Pięć tysięcy rubli rocznej pensji, utrzymanie dla ciebie i całej twojej rodziny, mieszkanie w pałacu, pojazd i sześć koni na rozkazy. **Strona** tu przy tym bogata i różne spekulacje robić można, kto ma pieniądze: drzewem handlować czy **winokurnię**⁸⁵ założyć, czy*

*podrady*⁸⁶ brać. Ale to już trzeba umieć robić i nie wiem, czy ty potrafisz, bo mnie dotąd tylko na **służbie** doskonale idzie, a spekulacje udają się nie bardzo. Zawsze lepiej by ci było z taką pensją i czystym kapitałem, który by tobie z Korczyna został, niż teraz. Ja wiem, że tobie to wbić w głowę nie będzie łatwo; ja pamiętam, jak i mnie smutno było **po swojej stronie** i jak ja męczył się, póki sobie tych różnych głupstw z głowy nie wybił. Ale na szerokim świecie człowiek **po niewoli** ⁸⁷ wiele nauczy się i wiele zapomni. Wszystko jedno, gdzie żyć, byle uczciwie i wygodnie. Ja uczciwie żyję (**temuż** to i w spekulacjach szczęścia nie mam), ale o wygodę swoją i swojej rodziny dbam i **na służbie** dobrze stoję. Dbajże i ty o to, abys dla **urojonej celi** reszty życia nie zmarnował. Ja ciebie chcę ratować i wszystko zrobię, aby ci tu dobrze było. Choć wiele ja zapomniał, nie zapomniałem jednak tych czasów, kiedy my z sobą razem rośli, uczyli się, a potem... Ot, biedny Andrzej! Dwóch nas tylko zostało, a ani ja ciebie nie mam, ani ty mnie... Chciałbym, żebyś ty **żył** w tej samej **stronie** , co ja, i żeby nasze dzieci zapoznały się z sobą. Zastanów się nad tym, co ci doradzam, pomyśl...» [68].

Звернемо увагу в цьому тексті лише на виділені авторкою слова і їх пояснення – зноски під текстом польського видання і проаналізуємо їх переклад в українському варіанті.

«⁸⁴*Jak mi nie żal ciebie, że tak (...) się (...) gryziesz ze swoim gospodarstwem (...) – list Dominika Korczyńskiego pełen jest rusycyzmów i błędów językowych; świadczy o tym, że brat Benedykta uległ w znacznym stopniu rusycyzacji. [przypis edytorski] ⁸⁵winokurnia (ros.) – gorzelnia. [przypis edytorski] ⁸⁶podrady (z ros.) – dostawy dla wojska i instytucji państwowych. [przypis edytorski] ⁸⁷po niewoli – wbrew woli. [przypis edytorski]*» [68] – У листі Домініка Корчинського повно русизмів і мовних помилок; свідчить про те, що брат Бенедикта значною мірою піддався русифікації [редакторська примітка] ⁸⁵winokurnia (ros.) – гуральня [редакторська примітка] ⁸⁶podrady (z ros.) – поставки для війська і державних інституцій [редакторська

примітка] ⁸⁷ро піеволі — проти волі [редакторська примітка]» (переклад наш).

«Любий брате! **Як мені не шкода тебе**, що ти так мучишся зі своїм господарством, але я **повинен** сказати тобі слова правди. Ви всі не вмієте давати собі ради. Хіба людина гриб, щоб приростати до одного місця і, хоч **їй там погано ведеться**, не хотіти пошукати собі щастя десь в іншому місці? Світ широкий, і в ньому можна знайти собі вигідне місце, треба лише мати енергію і тверезо дивитися на речі. Коли б я знав, що ти тепер уже тверезо дивишся на речі, то постарався б вирвати тебе з цього нестерпного становища, в яке ви всі **поставили** себе. Продай Корчин, а я дам тобі місце управителя в **одних** великих тутешніх маєтках. Я в близьких взаєминах з **одним** князем, якому саме зараз треба чоловіка добросовісного, із спеціальною підготовкою, щоб управляв його маєтками. П'ять тисяч жалування на рік, повне утримання для тебе і для всієї твоєї родини, помешкання в палаці, виїзд та шестеро коней для обслуговування. **Сторона** тут багата, і можна різні спекуляції робити, в кого є гроші: гендлювати лісом, чи **винокурню** закласти, чи **підряди** брати. Але те вже треба вміти добре робити, а я не знаю, чи ти зможеш, бо в мене досі тільки **на службі** добре складається, а спекуляція не дуже вдається. Звичайно, було б краще з таким жалуванням і з чистим капіталом, який ти дістав би за Корчин, ніж зараз. Я знаю, що втовкмачити це тобі в голову буде нелегко; пам'ятаю, як і я тужив **за своєю стороною** і як мучився, поки не вибив собі з голови тих дураців. Але в широкому світі людина **мимоволі** багато чому навчиться та багато про що забуде. Байдуже, де жити, аби було чесно і вигідно (**тому** і в спекуляціях мені не щастить), але про вигоду свою і своєї родини дбаю, і **на службі** рахуються зі мною. Дбай же й ти про це, щоб задля **міражної мети** не змарнувати й решти життя. Я хочу порятувати тебе і все зроблю, щоб тобі було добре. Хоч багато що я забув, та не забув я тих часів, коли ми разом росли, училися, а потім... Ох, бідний Анджей! Нас залишилось тільки

двоє, але нема тебе в мене, а мене в тебе... мені хотілось би, щоб ти жив у цій самій стороні, що й я, і щоб наші діти знали між собою. Задумайся над тим, що я тобі раджу, поміркуй...» [35, с.73-74].

Бачимо, що Еліза Ожешко, виділяючи в тексті ці невластиві польській мові слова, показує читачеві, наскільки свідомість, а як наслідок, мова Домініка зросійщена. Український же читач бачить у тексті перекладу нормальні українські висловлення, виділені, мабуть (так думає читач перекладу) для наголошення якогось інформаційного значення цих слів (турбота про брата, характер праці, умови життя і т. п.). Це яскравий приклад соціокультурної адаптації тексту згідно з базовими знаннями світоглядного сприйняття та ідеологічних переконань перекладача і реципієнтів.

Ми пропонуємо такий варіант вирішення цієї проблеми: використати для перекладу саме виділених авторкою слів відповідники близькі до російської мови, що й передасть стиль та задум автора.

Пропонуємо, такий варіант перекладу цих слів.

«Любий брате! **Хоть мені так жалко тебе**, що ти так мучишся зі своїм господарством, але я **должен** сказати тобі слова правди. Ви всі не вмієте давати собі ради. Хіба людина гриб, щоб приростати до одного місця і, хоч **їй там не йде**, не хотіти пошукати собі щастя десь в іншому місці? Світ широкий, і в ньому можна знайти собі вигідне місце, треба лише мати енергію і тверезо дивитися на речі. Коли б я знав, що ти тепер уже тверезо дивишся на речі, то постарався б вирвати тебе з цього нестерпного становища, в яке ви всі **поставили** себе. Продай Корчин, а я дам тобі місце управителя в **одних** великих тутешніх маєтках. Я в близьких взаєминах з **одним** князем, якому саме зараз треба чоловіка добросовісного, із спеціальною підготовкою, щоб управляв його маєтками. П'ять тисяч жалування на рік, повне утримання для тебе і для всієї твоєї родини, помешкання в палаці, виїзд та шестеро коней для обслуговування. **Страна** тут багата, і можна різні спекуляції робити, в кого є гроші: гендлювати лісом,

чи **вінокурню** закласти, чи **подряди** брати. Але те вже треба вміти добре робити, а я не знаю, чи ти зможеш, бо в мене досі тільки **на службѣ** добре складається, а спекуляція не дуже вдається. Звичайно, було б краще з таким жалуванням і з чистим капіталом, який ти дістав би за Корчин, ніж зараз. Я знаю, що втовкмачити це тобі в голову буде нелегко; пам'ятаю, як і я тужив **по своїй странѣ** і як мучився, поки не вибив собі з голови тих дурощів. Але в широкому світі людина **поневолі** багато чому навчиться та багато про що забуде. Байдуже, де жити, аби було чесно і вигідно (**потому** і в спекуляціях мені не щастить), але про вигоду свою і своєї родини дбаю, і **на службѣ** рахуються зі мною. Дбай же й ти про це, щоб задля **міражної цілі** не змарнувати й решти життя. Я хочу порятувати тебе і все зроблю, щоб тобі було добре. Хоч багато що я забув, та не забув я тих часів, коли ми разом росли, училися, а потім... Ох, бідний Анджей! Нас залишилось тільки двоє, але нема тебе в мене, а мене в тебе... мені хотілось би, щоб ти **жив** у цій самій **страні**, що й я, і щоб наші діти знали між собою. Задумайся над тим, що я тобі раджу, поміркуй...»

«Взаємодія двох національних культур, опосередкована перекладачем, завжди є компромісною, особливо для тієї з них, у межах якої народився першотвір. Адже під час перекладу неможливо уникнути трансформації, подекуди радикальної. Проте таке перетворення має бути правдоподібним, доречним та послідовним, бо недоречність, непослідовність культурних зсувів спотворюють твір, викривлюючи читацьке сприймання образу автора, його намірів» [54, с. 166].

3.2. Прийоми та методи досягнення еквівалентності перекладу в питаннях ролі жінки в суспільстві, релігії та освіти і просвітництва

Роль жінки. Еліза Ожешко змальовує прогресивні для свого часу образи жінок – активних учасниць соціального життя, які мають власні погляди та прагнення. По-перше, це Юстина Ожельська, представниця

молодого покоління, готового на нові ідеї і зміни, які однак закорінені в традиціях і любові до батьківщини. Це рішуча, незалежна, духовно глибока і з сильним характером дівчина, яка бореться за своє щастя і свої переконання і бере відповідальність за своє життя і свої рішення.

Слова Марти характеризують вдачу Юстини: «— ...*i dumna jak księżniczka. Od wujostwa nic przyjmować nie chcesz, ze swoich procencików ubierasz siebie i ojca, trzewiki nawet oszczędzasz, tak że czasem boso chodzisz, kapelusza i rękawiczek nie nosisz...*» [68] – «— ...*i горда, мов принцеса. Від дядька не хочеш нічого приймати, зі своїх процентів одягаєш себе й батька, навіть черевки бережеш, що аж часом боса ходиш, капелюшка і рукавичок не носиш...*» [35, с.29]. А її тітка, пані Емілія нарікає, що Юстина надто «оригінальна»: «*Justynka, kiedy przybyła do nas, miała lat czternaście, a w tym wieku już są przyzwyczajenia, skłonności, którymi pokierować trudno...*» [68] – «Юстинці, Коли прибула до нас, було вже чотирнадцять років, а в такому віці є вже свої звички, нахили, які **переламувати** важко...» [35, с. 41]. У перекладі цих уривків бачимо трансформації конкретизації і генералізації. А в описі «*Wyprostowana była i głowę otoczoną czarnym warkoczem wysoko podnosiła*» [68] – «Вона **гордо** стояла, високо піднявши голову **в короні чорної коси**» [35, с.51]. Перекладач заміною слів і додаванням слова «**корона**» підкреслює її горду і незалежну, навіть величну вдачу. Але в перекладі наступного фрагменту: «*Kiedy wyprostowana, z podniesioną głową i bladym, lecz niezmaconym profilem prowadziła przez wielki salon siwowłosego, trochę przygarbionego... starca, przypomniać mogła Antygonę...*» [68] – «Коли вона, випростана, з піднятою головою і блідим, але незворушним видом, вела через великий салон сивоголового, трохи зсутуленого дідуся, ... могла видатись самою **Антигоною**» [35, с.51] перекладач не подає роз'яснення щодо того, хто така Антигона (персонаж грецької міфології – головна героїня однойменної трагедії Софокла, що відмовилася виконувати деспотичний наказ, що протирічив її переконанням, і моральним цінностям, свідомо ризикуючи

життям), тому читачам не зрозуміла суть цього порівняння. У польській редакції подане таке роз'яснення.

Наведемо ще два приклади, переклад яких передає характер героїні твору відповідно оригіналу. «*Cóż, Justynko?... Czy to jest stanowcze postanowienie twoje? – Tak stanowcze – **odpowiedziała** – że nic w świecie, nawet twoją wola, mój dobry wuju i opiekunie, **odwieść mnie odeń nie zdoła***» [68] – «*То що ж, Юстинко?... Чи це твоє тверде рішення? – Так, тверде, – **відповіла дівчина**, – ніщо в світі, навіть твоя воля, мій дорогий дядечку й опікуне, **не зможе змусити від нього відступитись***» [35, с.492]. «— *Poczekaj! A praca! Czy ty wiesz, jaka cię praca tam czeka?... — Ależ, mój wuju — **z mocą odparła** — brak pracy właśnie był mi od dawna trucizną i wstydem. O, **jakże wdzięczna** jestem temu, który mnie pod niski, ale własny dach swój biorąc daje nie tylko **zadowolenie serca, ale zajęcie dla rąk i myśli, zadanie życia, możliwość dopomagania komuś, pracowania na siebie i dla innych!**...» [68] – «— *Почекай! А праця! Чи ти знаєш, яка чекає тебе там праця?... – Але ж, дядечку, – **відповіла вона впевнено**, – саме брак праці здавна був для мене отрутою й соромом. О, **як** я вдячна тому, котрий, беручи мене під низький, але власний дах, дає не лише **радість серцю, але й роботу моїм рукам і розуму і дасть можливість допомагати кому-небудь, працювати для себе і для інших!***» [35, с.490]. Тут використані перекладачем лексико-семантичні та граматичні трансформації утворюють варіант перекладу не зовсім точний, але, на нашу думку, еквівалентний стилю оригіналу.*

Прогресивна роль жінки в суспільстві особливо виразно представлена в образі вдови Анджея Корчинського. Пані Анджейова – вірна дружина і соратниця свого чоловіка, що підкреслюється навіть номінуванням її за іменем чоловіка (навіть не за прізвищем як усі), а не власним іменем. Це шляхтянка високого походження, освічена і прогресивна, що виявляє незвичайну силу духу, самопосвяту в служінні людям і любов до

батьківщини. Перекладач відтворює її образ згідно із задумом автора, вдало використовуючи різні стратегії перекладу. Розглянемо деякі на прикладах.

«*Ty wiesz, bracie, jak **niezachwianie** chowam w tym sercu miłość i wierność dla tego bohatera mego. Niewidzialny **cielesnym oczom**, jest on zawsze duchowi temu obecny. Często rozmawiam z nim w ciszy nocnej i błagam Boga, aby **pozwolił** mi słuchać słów moich; kto wie, może **prośba** moja wysłuchana **bywa!**» [68] – «*Ти знаєш, брате, як **віддано** бережу я в своєму серці любов і вірність цьому моєму героєві. Невидимий для **тілесного зору**. Він завжди в моїй душі. Я часто розмовляю з ним у нічній тиші й благаю господа, щоб **допоміг** йому почути слова мої; хто зна, може мої **благання** почути!» [35, с.111].**

«*Wiedziano powszechnie, że **dzielila wszystkie** przekonania i dążenia swego męża. Żona demokraty i patrioty, była tu ona **powiernicą, pomocnicą, współpraczką**, a jeżeli w pracy jego zbliżania się do ludu i zawiązywania z nim poufanych węzłów dopomagać mu nie mogła, **nie wynikało** to z pychy, wzgardliwości albo z kastowych przesądów, ale z **zupelnej niezdolności** do chwilowego choćby rozstania się z wykwintnymi formami, do cierpliwego **znoszenia** zjawisk życia grubych i trywialnych» [68] – «*Всі знали, що вона **цілком поділяла** переконання і прагнення свого чоловіка. Дружина демократа і патріота, вона була йому **товаришем**, помічницею, спільницею, а якщо не могла допомагати йому в його роботі по зближенню з народом і налагоджуванні з ним дружніх зв'язків, то не через пиху, погорду чи кастові забобони, а **через те, що ніяк не могла** хоча б на хвилину відмовитися від вишуканих форм життя, терпляче **опуститися** до його грубих і тривіальних явищ» [35, с.317].* В перекладі цієї частини тексту правильне сприйняття образу цієї жінки формують у читача всі трансформації, крім однієї: заміни слова «**cierpliwego znoszenia**» на слово «**опуститись до**», яке виражає інше, неприязне відношення «вищого до нижчого». На нашу думку,*

це відображення того загального «пролетарського» погляду на поміщиків, який панував тоді в свідомості радянських людей.

Приклад перекладу розповіді про те, як жила і чим займалась вдова Анджея Корчинського. *«Długie godziny, całe dni czasem schodziły pani Andrzejowej na przypatrywaniu się za pośrednictwem druku różnym społecznym drogom i przemianom, na ściganiu okiem nowych strumieni myśli i prac tego ogółu, o który troszczyć się przywykła była niegdyś wraz z ukochanym człowiekiem. Tu i ówdzie na ścianach i stołach rozrzucone wizerunki współczesnych pracowników: niejakej sławy myślicieli, artystów i pisarzy krajowych, więcej jeszcze przekonywały, że знаła i wielbiła tych wszystkich, którzy temu samemu bóstwu, na którego ołtarzu zgorzał Andrzej, choć innymi niż on sposoby, ofiarę z życia swego składali»* [68] – *«Довгі години, часом цілі дні проводила пані Анджейова за читанням преси, з допомогою якої стежила за різними суспільними подіями і змінами, за новими напрямками думки й устремліннями тієї частини громадськості, про яку звикла вболівати колись разом з коханим чоловіком. Скрізь на стінах висіли портрети, а на столах стояли бюсти сучасних діячів: певної слави мислителів, художників і письменників. Видно було, що вона знала і шанувала всіх тих, що складали хоч і іншими, ніж він, способами в пожертву своє життя тому самому божеству, на олтари якого згорів Анджей»* [35, с.322]. Тут ми бачимо настільки трансформований текст, що можемо вважати його адекватним переказом. *«W godzinach pozostających od czytania szyła odzież dla rodzin ubogich, ... zręcznie i przemyślnie własnymi rękami sporządzała znaczne ilości różnorodnej niewykwintnej odzieży, która wiele istot ludzkich osłaniała przed udręczeniem chłodu i wstydem łachmanów»* [68] – *«В години, вільні від читання, вона шила одяг для бідних родин... власними руками вправно шила досить багато різноманітного простого одягу, який багатьох людей захищав від холоду і рятував від сорому за своє лахміття»* [35, с.322]. *«Jednym z zajęć, którym wdowa po Andrzeju Korczyńskim oddawała się od lat*

dwudziestu kilku, było uczenie wiejskich dzieci» [68, с.189] – «Одним із занять, в яких **коротала час** вдова Анджезя Корчинського більше двадцяти років, було навчання селянських дітей» [35, с.346]. Тут бачимо, поряд з перетвореннями, що не змінюють посилу автора, заміну словосполучення «**oddawała się**», - «віддавалася справі» на словосполучення «**коротала час**», що означає зовсім інше ставлення до справи, ніби знічев'я виконувану роботу.

Активних жінок, які мають вплив на суспільство, авторка і відповідно перекладач показують в образі пані Марії Кірлової – дружини безвідповідального гульця Кірла, яка самостійно веде господарство і виховує дітей, та Марти Корчинської, яка все життя присвятила праці, веденню дому та вихованню дітей Бенедикта і бачить в цьому сенс свого життя. «— *Jak Boga kocham — ze śmiechem zawołał — żona moja jest tak zawziętą gospodynią, że do niczego mnie nie dopuszcza... do niczego... Ale mnie z tym dobrze i jej także...*» [68] – «А господь його знає! – викрикнув він сміючись.- Моя жінка така завзята господиня, що ні до чого мене й не допускає... ні до чого... але мені від того не гірше і їй теж...» [35,с.44]. «— *Mąż mój ma już taki charakter, że potrzebuje rozrywek i nudzi się w domu; ja go więc we wszystkim z największą ochotą wyręczam — pośpiesznie dodała Kirlowa*» [68, с.64] – «Така вже вдача в мого чоловіка, що він не може без розваг і нудиться вдома; а я в усьому дуже охоче виручаю його, поквапливо додала Кірлова» [35, с.98]. У наведеному нижче прикладі словами Бенедикта Корчинського про Марту перекладач вслід за авторкою показує читачеві роль Марти в житті його родини. «*A cóż ja bym był począł, gdybym ciebie przy sobie nie miał? Toż ja nie tylko swojej, ale i twojej pracy zawdzięczam, że utrzymałem się przy Korczynie! Kobieta uczuciwa, pracowita; rządna, życzliwa w domu i w gospodarstwie ... Ależ ty dzieci moje na rękach swych wynosiłaś i wychodowałaś! Ty je jak matka i... za matkę... kochałaś i pieściłaś: a nie po głupiemu pieściłaś! Witold wiele ci winien, bo dobre, ludzkie rzeczy w głowę mi kładłaś...*» [68] – «А що ж би я робив, коли б не було тебе поруч? Адже я не лише своїй, а й твоїй праці завдячую, що втримався в

Корчині! Жінка шанована, працююча, хазяйновита, доброзичлива в домі і в господарстві... Та й моїх дітей ти на своїх руках виносила і вигодувала! Ти їм – як мати і... за матір любила й пестила, і не по-дурному пестила! Вітольд багато чим тобі зобов'язаний, бо добрі, людські поняття йому в голову вклала» [35, с.496].

Важливість освіти для розвитку особистості та суспільства в цілому, доступ до здобуття знань для всіх верств населення як фундамент для побудови справедливого суспільства є ще одним соціокультурним аспектом твору, який адекватно відображений у перекладі.

*«Benedykt Korczyński należał do niewielkiej w jego pokoleniu liczby ludzi, którzy odbyli wyższe naukowe studia» – «Бенедикт Корчинський належав до невеликої частини людей свого покоління, яким вдалося здобути вищу освіту». «Wielkie wrażenie w całej okolicy i nawet w całym powiecie wywołał postępek Korczyńskiego, gdy synów swych wysłał on po skończeniu przez nich szkół średnich do wyższych naukowych zakładów. ... Jednak dzięki temu promieniowi światła, który kiedyś do jego głowy z wielkiego ogniska wnikał, część przyszłości przewidywał on i rozumiał; rozumiał, że **prędzej lub później**, może wcale prędko, praca niewolnicza stanie się pracą wolną i **równiejszymi działami rozpadnie się** pomiędzy ludzi. Wtedy życie jego synów wraz z życiem całego ogółu, **przelane w formę nową**, zapotrzebuje nowych narzędzi. Może też pragnął, aby synowie jego zażyli tych samych rozkoszy nauki, koleżeństwa, **zaostrzania wzroku** przez szerokość dostrzeganych widnokręgów, których on sam w młodości swej zażywał» [68]. «Багато розмов в усій окрузі і навіть у цілому повіті викликало те, що Корчинський по закінченні середніх шкіл послав своїх синів до вищих наукових закладів. ... Проте завдяки тому променеві світла, яке колись пробилось в його мозок від великого вогнища, він частково передбачав і розумів те майбутнє; розумів, що **рано чи пізно**, може, навіть дуже скоро, рабська праця стане вільною працею, **більш рівномірно буде розподілена** між людьми. Тоді життя його синів разом з життям усіх*

людей, набравши нових форм, вимагатиме нових засобів. А може, він ще прагнув, щоб його сини пізнали ту радість від науки, товариства, гостроти бачення внаслідок широкого світогляду, яких він сам зазнав у молодості» [35, с.59]. Домінік Корчинський пише: «*От tak, powiodło się mnie na służbie, za co dla naszego ojca wieczną tam wdzięczność, bo gdybym w uniwersytecie nie był i nauki nie miał, nigdy bym do tego stopnia, na którym teraz stoję, nie doszedł...*» [68]. – «*Отак поталанило мені на службі, за що я навіки вдячний нашому батькові, бо коли б я не вчився в університеті і не здобув освіти, я ніколи б не досяг того становища, яке зараз займаю...*» [35, с.456].

Селяни теж письменні і прагнуть дати освіту своїм дітям: «*...siedmioro dzieci wychodował, córki wyposażył, dla synów guwernera przez lat kilka wspólnie z sąsiadami najmował, aby choć czytać i pisać umieli*» [68] – «*...вигодував семеро дітей, дочкам дав посаг, а для синів кілька років наймав спільно з сусідами вчителя, щоб уміли хоча б читати й писати*» [35, с.448].

Юстина з захопленням говорить про можливість ділитись своїми знаннями з селянами: «*A jeżeli światła, z łaski twojej, mój wuju, otrzymanego, zostanie mi jeszcze trochę więcej niż on... niż oni go posiadają... Z jakimże szczęściem pomiędzy nich je wniosę!... O! Z jakim szczęściem trzymać będę nad nimi ubogą moją lampkę, aby tylko im trochę widniej, jaśniej, weselej było!...*» [68, с.272] – «*А якщо світла і знань, з вашої ласки, мій дядечку, отриманих виявиться в мене більше, ніж у нього... ніж у них є... З яким же щастям я принесу його їм!.. O! з яким щастям я триматиму над ними мій кволенький світильничок, аби лише їм було трохи видніше, ясніше, веселіше!..*» [35, с.490].

Релігійні питання відіграють важливу роль у романі. Еліза Ожешко показує глибоку християнську віру людей, вирішальний вплив християнства на формування їх світогляду та моральних цінностей. Це відображається в багатьох моментах. В недільний день всі щасливі люди вертаються зі Служби Божої: «*W tym ruchu ludzkim odbywającym się na urodzajnej równinie czuć było*

najpiękniejszy dla wiejskiej ludności moment święta: wesoly i wolny w słoneczny i wolny dzień boży powrót z kościoła» [68] – «В цьому людському русі на родючій рівнині відчувалась найпрекрасніша для селянської душі **святкова година: веселі й безтурботні в сонячний недільний день божий люди поверталися з костьолу»** [35, с.23]; час певних подій визначається за церковним календарем: «було це після Івана, чи може ближче до Ганни»; почесне місце в помешканнях займають святі образи: «*wśród mnóstwa świętych obrazków, które nad łóżkiem ścianę okrywały, największymi rozmiarami i najjaskrawszymi barwami jaśniał obraz jej patrona...*» [68] – «між багатьма іконками, якими була завішана стіна над ліжком, вирізнявся найбільший, з найяскравішими барвами образ її ангела...» [35, с.287]. Головний момент весілля – церковне таїнство шлюбу: «*Czas do kościoła po siódmy sakrament święty jechać, a wprzód do kolan rodzicielskich po ojcowskie i macierzyńskie błogosławieństwo upaść»* [68] – «Тепер пора їхати до костьолу по **сьоме святе таїнство, але перед тим впадить до ніг батькові й матері, нехай дадуть вам своє батьківське благословення»** [35, с.413]. Тут слід відмітити, що дослівний переклад «сьоме святе таїнство» не зрозумілий читачам-не католикам, які не знайомі з переліком усіх церковних таїнств від хрещення починаючи і помилково сприймається, як якийсь обряд, що здійснюється сьомий раз. Тому це словосполучення через відсутність базових знань у читача адекватно було б перекласти «Таїнство шлюбу».

Але найбільше віра людей виражається в їх мові і вчинках. Вони звертаються до Бога в молитвах, благословляють один одного, дуже часто вживають слова «**jak Boga Kocham**», що в різних випадках перекладаються по-різному: «**їй-богу, господи, боже мій, бачить бог**», «**chwalić Boga**» – «**дякувати богу, з божої ласки**». Особливо у мові шляхетних селян – Богатировичів відчувається, що віра є основою їх життя. «... o to już tylko ubijam się przed Bogiem, aby Jankowi szczęśliwą dolę zesłał »[68, с.160] – « ...і тільки молю господа, щоб послав Янекові щасливу долю» [35, с.295]. «*Kiedy*

Jezus przed Herodem do Egiptu uciekał, to i mnie przed tobą uciekać nie wstyd; ...» [68] – «коли Ісус від Ірода до Єгипту втік, то й мені від тебе втекти не сором» [35, с.137]. «*Po co kłamać? I bez tego już pewno nakłamałeś w życiu jak ostatni faryzeusz»* [68, с.91] – «Навіщо казати неправду? І так вже набрехався в житті, як останній фарисей» [35, с.176]. «*Jezusa przede Bogiem Ojcem, a pana przed srogim sąsiadem za ubłagalnika taty!»* – «Христа перед господом богом, а вас перед немилосердним сусідом маємо заступником нашим!» [35, с.445]. «*A ja tak mówię: że z tego zasiewku, da Pan Bóg, pięknego plonu doczekamy...»* [68] – «А я так скажу: з цього посіву, дасть бог, доброго врожаю діждемося» [35, с.470]. «*Jeden Bóg naszym ojcem i jedna ziemia matką»* [68, с.249]. – «Один бог у нас отець і одна земля наша мати» [35, с.451].

На жаль, у перекладі роману всі слова такі, як «Бог, Господь, Всевишній» написані з малої букви. Це повністю спотворює відношення героїв і самої авторки до віри, але є зрозумілим для нас як вияв радянської атеїстичної ідеології.

3.3. Особливості перекладу фразеологізмів як мовної реалії

Особливим видом мовних реалій, лінгвістичним втіленням національного колориту є фразеологічні одиниці, до складу яких входять прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми. Їх переклад насамперед, залежить від позамовного контексту. При перекладі фразеологізмів Олександр Стаєцький подбав, щоб образи відповідали контексту твору перекладу, що не становить особливих труднощів через близькість культур українського і польського народів.

«*A pan może zna inne przysłowie polskie: **Pierwsze kotki... — Za płotki!***» [68] — «Але ви може знаєте іншу польську примовку: **перших кошенят... — за пліт викидають!**» [35, с.104]. Відповідником цієї приказки в українській мові є «Перший млинець нанівець», але автор переклав дослівно, що звучить

жорстоко, але пасує в контексті того, що мова про те, що потрібно забути, викинути з пам'яті.

Інший випадок надкватного перекладу фразеологічного звороту «*Kształtną i silną kibić swą prostując odpowiedziała: – Czy wyglądam na istotę, co ma taką postać, jakby do nieba miała się wnet dostać?*» [68], що означає «піти до неба, померти і потрапити в рай», в перекладі – «*Випростовуючи свій красивий сильний стан, вона відповіла: – А хіба у мене вигляд такої безтілесно ніжної істоти, що може враз пурхнути в небо?*» [35, с.350]. Перекладач, не зважаючи на значення звороту в мові оригіналу, використав невідповідну заміну дієслова і додавання прикметника «безтілесно ніжної», зовсім змінив значення цього висловлювання. Хоча в іншому випадку він переклав цей же зворот правильно: «*Cierpliwość w niebo wwoździ*» – «*Терпіння до раю небесного доводить*» [35, с.372].

Серед багатьох прикладів перекладу фразеологізмів ми виділили такі групи:

- **Аналогічні за значеннями і лексичним оформленням:**

«*Teraz widać takie czasy przyszły, że jaja kury uczą*» [68] – «*Видно тепер настали такі часи, що яйця курей учать*» [35, с.353].

«*Przeciw komu Pan Bóg, przeciw temu i wszyscy święci!*» [68] – «*Проти кого бог, проти того й люди!*» [35, с.379].

«*Nie chciało się kurze na wesele, ale musiała...*» [68] – «*Не хотілося курці на весілля, та мусила...*» [35, с.422].

«*Przypomniała sobie babka dziewiczy wieczór!*» [68] – «*Згадала собі баба дівич-вечір!*» [35, с.444].

«*Jakie: „Pomagaj Boże, takie: „Bóg zapłać!”*» [68] – «*Яке «Боже помози!» – таке й «Хай і вам бог pomoże!»*» [35, с.446].

«*Wilk wilka nie pożera i kruk krukowi oczów nie wydziobuje...*» [68] – «*Вовк вовка не пожирає, і крук крукові ока не видзьобує...*» [35, с.451].

«*Sukru garściq nie jedzą, ale niedostatku nijakiego nie cierpią*» [68] – «*Цукру жменями вони не їдять, але ніяких нестатків не знають*» [35, с.276].

«*Ludziom gąb nie zatknąć*»[68] – «*Людям роти не позатикаєш*» [35, с.278].

- **Переклад за допомогою аналогічного за значенням, але відмінного за лексичним оформленням українського фразеологізму:**

«*U pani Starzyńskieǳ zawsze gęba wiatrem nabita...*» [68, с.126] – «*У пані Стажинської завжди язик – як помело...*» [35, с.237].

«*Czy wy psu oczy sprzedali, żeby takie rozbójnictwa i awantury wyrabiać?*» [68] – «*Чи ви в собак очей позичали, щоб такий розбій і насильство чинити?*» [35, с.240].

«*Hojniejsza jedna garść z pokojem niżeli dwie z wojną*» [68] – «*Де незгода, там часто шкода*» [35, с.276].

«*At! — wykrzyknął — szczęśliwe powodzenie robi szkodliwe ubezpieczenie*» [68]. – «*Ет! – вигукнув він. – Щасливо розжився і з дороги збився*» [35, с.372].

«*... to człowiekowi trzy po trzy naplecie się w gębie...*» [68]. – «*...то й меле чоловік три мішки полови...*» [35, с.373].

«*wiedzą sąsiedzi, jak kto siedzi*» [68, с.204]. – «*сусіди знають, де працюють, де гуляють*» [35, с.373].

«*Wszystko to funta kłaków niewarte!*» [68]. – «*Все це не варте й виїденого яйця!*» [35, с.489].

«*Oni, jak tabaka w rogu ciemni...*» [68] – «*Вони дурні як пні...*» [35, с.459].

«*Do głowy po rozum rójdz*» [68]. – «*Візьмися за розум*» [35, с.286].

«*Znać dudka z czubka!*» [68] – «*Видно півня по гребеню*» [35, с.122].

«*Do sąsiada po rozum nie rójde...*» [68] – «*В сусідів розуму не позичатиму...*» [35, с.125].

«*Pod pantoflem siedzę po uszy...*» [68] – «*Я в неї геть під каблучком...*» [35, с.44].

«*... pokażę, skąd kozy gonią*» [68, с.73] – «*... покажу, де козам роги правлять*» [35, с.145].

«*jednym godu, drugim głody...*» [68] – «*один розкошує, а інший голодує...*» [35, с.176].

«*Wariat ty, Janek, czy co? ... Ze wszystkim wariat!*» [68, с.62] – «*Здурів ти, Янеку, чи що?... Ну зовсім кленки розгубив!*» [35, с.127].

- **Дослівний переклад розлогих висловлювань – приказок або порівнянь:**

«*...ale bywa, że mała mucha wielkiego konia do krwi ukąsi*» [68] – «*... та буває, що мала муха великого коня до крові вкусить*» [35, с.135].

«*U Boga i mucha, kiedy każe, żołnierzem musi być*» [68] – «*В бога і муха, коли він накаже, солдатом мусить стати*» [35, с.291].

«*...mucha poniesie to, co pan Korczyński w wyższej instancji wygra!*» [68]. – «*...пан Корчинський у вищій інстанції стільки виграє, що й муха на носі винесе!*» [35, с.125].

«*Szczęśliwemu i aniołowie ku pomocy stają!*» [68] – «*Щасливому й ангели помагають!*» [35, с.224].

«*Ot, i poruszyła baba rozumem jak cielę ogonem!*» [68, с.126] – «*От і маєш, крутнула баба мізками, як теля хвостом!*» [35, с.237].

«*W jednym gnieździe niejednaki ptak się lęgnie. Szczęnięta od jednej psicy urodzone niejednostajne mają przyrodzenie*» [68, с.149] – «*В одному гнізді не однакові птахи вилуплюються на світ. Цуценята від однієї суки не однакові на вдачу*» [35, с.275].

«*Łbem muru nie przebijesz, a tych ludzi gdybyś i miodem smarował, będą oni zawsze leniwi, niedbali i niezyczliwi...*» [68] – «*Лобом муру не проб'єш, а ті люди, щоб ти їх і медом причащав, завжди будуть ліниві, недбалі й недоброзичливі*» [35, с.354].

«*Tak krawiec kraje, jak materii staje*» [68] – «*Так кравець крає, на скільки матерію має*» [35, с.355].

«*Kto pana kocha i jego psa głaszczе. Pies dobry lepszy niżeli zły człowiek!*» [68] – «*Хто пана любить, той і його собаку гладить. Добрий собака кращий злої людини!*» [35, с.369].

«*Skrzypię... ciągle skrzypię, ale to nic: skrzypiącego drzewa dłużej! ... Pan dobrodziej wie, od czego moje zdrowie na suche lasy poszło...*» [68] – «*Скриплю... скриплю все, та нічого: скрипуче дерево довго стоїть! ... Пан добродій знає, через що моє здоров'я пішло на сухі ліси...*» [35, с.369].

«*Kogo Pan Bóg stworzył, tego nie umorzył, i koniec, i kwita!*» [68] – «*Кого господь бог створив, того не заморив, і кінець, і квит!*» [35, с.373].

«*Ale tam nadzieję, że tak nie będzie, bo Bóg kotwica moja, a kogo on ma w swojej obronie, ten w złej nawie nie utonie...*» [68] – «*Та маю надію, що так не буде, бог мій рятівник, а кого він бере під свою опіку, той і в чорному вирі не втоне...*» [35, с.137].

«*Bo to każdy ptak podług swego nosa śpiewa, a w małym garnku barszcz tak samo w górę kipi jak i w wielkim...*» [68] – «*Бо кожна пташка так співає, який голос має, і в малому горщику борщ так само вгору кипить, як і в великому...*» [35, с.374].

«*Płacz utrapionemu nie grzech... I pies wyje, kiedy smętny...*» [68] – «*Плач згорьованому не гріх... І пес виє, коли йому тяжко...*» [35, с.448].

«*Barania śmierć, wilcza stupa!*» [68] – «*Бараняча смерть – вовча пожива*». [35, с.449].

«*...niechaj głowa nie mówi nogom, że jej potrzebne. Jak nędznemu, tak też i bogatemu lepiej nie samemu!*» [68] – «*...нехай голова не каже ногам, що потрібна їм. Як бідному, так і багатому краще бути не самому!*» [35, с.450].

«*...i wszystkie chmurki na suche lasy od ciebie sunęły!*» [68]. – «*...і всі сумні хмарки відлетіли від тебе на сухі ліси!*» [35, с.483].

«...kto niedźwiedzia przemoże, za nos go wodzić może» [68] – «...хто ведмедя переможе, за ніс його водити може» [35, с.287].

- **Переклад фразеологізмів за допомогою не фразеологізмів:**

«*O komarowe sadło każdego przed sądy ciągał...*» [68] – «**За найменшу дрібничку** тягав кожного по судах...» [35, с.446].

«*Z mułu i błota ziemskiego, rodzaju myśmy ludzkiego!*» [68] – «**Усі ми з однієї глини, і всі ми люди на землі!**» [35, с.446].

- **Вилучення звороту з тексту:**

«*Dobrze mnie i to. Dobra kozie brzoza*» [68] – «**Мені й те добре**» [35, с.136].

На нашу думку, в кожному з цих випадків перекладач використав найбільш прийнятний спосіб передачі реалії, здійснив соціокультурну адаптацію художнього твору, тобто пристосування тексту твору як відображення об'єктивної дійсності суспільства, описаного в творі, до соціокультурних умов дійсності людей, які сприймають цей твір через переклад.

Проаналізувавши в цьому розділі способи соціокультурної адаптації тексту роману Елізи Ожешко «Над німаном» Олександром Стаєцьким при перекладі українською мовою, доходимо висновку, що перекладач використав усі загальноприйнятні методи і способи передачі мовних і позамовних реалій. Його переклад відповідає комунікативному задуму автора, і в цілому враховує соціальну, культурну, національну і мовну специфіку адресата, українського читача, який таким чином знайомиться з твором класики польської літератури. Завдяки адаптації твору читач може адекватно зрозуміти історичне тло, мотивації героїв, адже роман «Над Німаном» – це не тільки опис життя в Корчині, але й глибокий аналіз суспільства того часу, що вказує на різноманітність життєвих позицій, проблем і викликів, з якими стикаються герої.

ВИСНОВКИ

Наше дослідження присвячене проблемі соціокультурного аспекту перекладу художнього тексту. Літературний переклад і культурні чинники нерозривно пов'язані. У процесі перекладу, через перенесення твору з оригінальної мови змінюється первісний культурний ґрунт, культурний контекст має бути реконструйовано в іншій мовній культурі. Це завжди пов'язано з певними труднощами для перекладачів. Досліджувався соціокультурний аспект перекладу твору польської художньої літератури, зокрема роману Елізи Ожешко «Над Німаном» українською мовою, який здійснив Олександр Стаєцький. У ході дослідження нами вивчено теоретичні основи соціокультурного аспекту в перекладознавстві, проблеми, з якими стикається перекладач при перекладі творів художньої літератури та способи їх подолання. У практичній частині проаналізовано соціокультурні особливості роману «Над Німаном» і способи їх збереження в тексті українського перекладу, виявлено найбільш часто використовувані прийоми соціокультурної адаптації при перекладі твору, а також запропоновано власні.

У художньому творі дійовою особою є не лише персонажі твору, а також і автор, який через створені образи демонструє власний світогляд та представляє на розсуд читача індивідуальний стиль письма. А художній переклад, крім того, що має бути наскільки можливо точним, повинен зберігати атмосферу сюжету, індивідуальний стиль автора, який є унікальним для кожного завдяки особливому мовному вираженню. Надзвичайно важливим при цьому є культурний та соціальний компоненти, які настільки тісно пов'язані, що ми розглядаємо їх в комплексі і визначаємо цей підхід одним терміном «соціокультурний».

Вивченню теоретичних засад соціокультурного аспекту перекладу присвячений перший розділ нашої кваліфікаційної роботи. З усіх визначених вченими-перекладознавцями функцій перекладу ми зосередились саме на

загальнокультурній і соціальній. На основі досліджень українських та зарубіжних вчених, що вивчали питання соціальної природи мови, вплив культури на переклад і перекладача ми визначили, що відноситься до соціокультурних факторів перекладу. Детально проаналізували культурні реалії, їх класифікацію різними авторами, способи перекладу реалій в соціокультурному аспекті.

Найбільш доцільним способом перекладу реалій у художньому творі є використання декількох прийомів одночасно. Саме так можна отримати текст, максимально наближений до першоджерела, тобто оригінального тексту твору. Таким чином створюється близький до оригіналу художній переклад, який полягає не тільки в передачі форми тексту, а в максимальному відтворенні духу твору, у тому числі його національної забарвленості.

У другому розділі наведено короткі дані про автора роману «Над Німаном», і сам твір. Це необхідно для глибшого розуміння ідеї твору. Саме так працює перекладач, який є спочатку уважним читачем оригіналу твору, потім перетворює його на відповідну версію мовою перекладу, стаючи сам автором твору мовою перекладу. Відтворення першотвору іншою мовою, мовою перекладу нерозривно пов'язане з поглибленим його розумінням. Без знання життя народу, яке описане в творі, соціального середовища, тієї історичної епохи, не можна створити художнього перекладу.

Далі ми проаналізували ключові соціокультурні аспекти роману соціальні і культурні проблеми, які порушує у своєму творі авторка, і як переклад Олександра Стаєцького впливає на сприйняття цих проблем сучасним українським читачем. Досліджуючи різні способи передачі соціокультурних особливостей роману перекладачем, ми зосередили увагу окремо на кожній із проблем: історичному контексті, соціальній нерівності, проблемі землі, патріотизму і любові до рідного краю. Ми описали способи передачі реалій у цих контекстах, і проаналізували, наскільки адекватне сприйняття вони дають читачеві.

На основі цього аналізу робимо висновок, що Стаєцький в основному точно і адекватно відобразив українському читачеві проблеми соціальної нерівності та прагнення справедливості, мотив патріотизму та любові до Батьківщини, передав ставлення авторки роману до цих важливих проблем, які є актуальні і в наш час для збереження культури і національної ідентичності.

У третьому розділі наша увага зосереджена на питанні соціокультурної адаптації художнього перекладу роману. Ми дослідили способи соціокультурної адаптації при перекладі тексту, прийоми та методи досягнення еквівалентності перекладу в питаннях ролі жінки в суспільстві, релігії та освіти і просвітництва, які використав автор. Спробували систематизувати методи перекладу фразеологізмів як мовної реалії. Головною проблемою перекладача, метою якого є створення еквівалентного перекладу, є відсутність у рецептора перекладу необхідних фонових знань. Для подолання цих труднощів перекладач вдається до різних прийомів, таких як додавання, опущення, заміна, генералізація і конкретизація, використання еквівалента, модуляція, а також соціокультурний коментар. Нами детально проаналізовані невдалі з погляду сучасності випадки інтерпретації окремих важливих соціокультурних проблем та зроблена спроба їх виправлення.

Підводячи підсумок, зазначимо, що здійснений Олександром Стаєцьким переклад в основному адекватний, зберігає національний колорит твору та індивідуальний стиль автора. Але цей переклад, здійснений у радянські часи, не дає можливості правильного сприйняття та усвідомлення всієї проблематики твору Елізи Ожешко «Над Німаном» для сучасного читача. Це не є суто перекладацькими помилками, але тенденційністю радянської літератури. Тому для відповідного ознайомлення сучасних українських читачів з цим визначним твором класики польської літератури необхідний новий, сучасний переклад цього твору.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Артеменко Ю. Курс лекцій з навчальної дисципліни «Загальна теорія перекладу» для студентів денної форми навчання зі спеціальності 035 Філологія освітньо-професійної програми «Германські мови та літератури (переклад включно)» освітнього ступеня «Магістр». Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. 2021. 81 с.
2. Бовт А. Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Основи перекладознавства» (для здобувачів вищої освіти I курсу денної та заочної форм навчання спеціальності 035 «Філологія» спеціалізації 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська») [вид. 2-ге]. Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 73 с.
3. Брицин В. М. Соціолінгвістика. *Українська мова: енциклопедія*. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія», 2000. С. 583–584.
4. Буданова Л. Г., Сілютіна І. О., Дудар О. В., Вайдич Т. В. Соціокультурний аспект перекладу іноземної літератури: вплив перекладу на сприйняття та розуміння інших культур. *Вісник науки та освіти* № 10(16). 2023. С. 56 – 66.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. за ред. В. Т. Бусела. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Гриценко П. Ю. Мова і культура. Київ : Наукова думка, 1986. 184 с.
7. Гнатенко К. І. Проблеми вивчення художнього образу в літературному творі. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : філологічні науки (літературознавство)*. № 1 (17). 2016. С. 59–64.
8. Гончар О. Т. Чим живемо: На шляхах до українського Відродження. Київ: Укр. письменник, 1992. 400 с.
9. Гуз О.П. Основи перекладознавства: конспект лекцій. Луцьк : Вежа-Друк, 2021. 72 с.

10. Давіденко Н. О. Переклад як діалог культур. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. С. 25–28.
11. Ель Тахраві Б. Б., Манакін В. М. Особливості перекладу реалій. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса*. Вип.12. 2020. С. 232 – 236.
12. Жлуктенко Ю.О. Проблеми адекватності перекладу (у співавт. з О. В. Двухжиловим). *Теорія і практика перекладу*. 1981. № 6. С.97–105.
13. Жук А. В. Художній переклад з точки зору міжкультурної комунікації. *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2012. Вип. 34. С. 254–260.
14. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). 1989. Львів: Вид-во при ЛДУ. 215 с.
15. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник. *Зарубіжна література*. 2007. Квітень (№ 14). С. 1–5.
16. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Відродження. 218 с. С.93–94.
17. Іванілова В.О. Реалії в художньому тексті: перекласти не можна опустити. *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2018. Випуск 35–36. С. 70 – 80.
18. Кабаченко І. Л. Міжкультурна комунікація в перекладі. *Актуальні проблеми та методики навчання перекладу* : тези доповіді XI наукової конференції. Харків, 15–16 квіт. 2021 р., Дніпро, 2021. С. 29–30.
19. Капуш А.В. Лінгвокультурні та соціокультурні аспекти перекладу у сфері фахової комунікації. *Наукові записки. Філологічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. 2009. Випуск 81. (4). С. 158-161.
20. Клименко Л. В. Художній переклад як вид міжкультурної комунікації в контексті євроінтеграції. *Літературознавчі студії*. 2015. Вип. 1(1). С. 228–235.

21. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм : монографія. Київ : Міленіум, 2005. 358 с.
22. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ: Вид-во Київського університету, 1971. 129 с.
23. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: навчальний посібник. Київ : Юніверс, 2003. 280 с.
24. Корінний М. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ : Україна, 2003. с.384.
25. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова Книга, 2017. 448 с.
26. Кравець Л. В. Проблема тексту в сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2009. Серія 8. Філологічні науки (Мовознавство і літературознавство). С. 18–26.
27. Кравченко С. Художній переклад як діалог культур: семантично-експресивна співвідносність лексичних еквівалентів у польських перекладах української поезії (на матеріалі часопису «*Biuletyn Polsko-Ukraiński*»). *«Філологічні науки. Літературознавство»*. 2013. № 3. С. 57–63. 15.
28. Кузенко Г. М. Кузенко Г. М. Культурологічний аспект перекладу у міжмовній комунікації. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2(2). С. 22–26.
29. Кухар-Онишко О. С. Індивідуальний стиль письменника : генезис, структура, типологія. Київ : Вища школа, 1985. 172 с.
30. Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 467 с.
31. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004. 163 с.
32. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства. *Мовознавство*, 1997. № 2-3. С. 3–19.

33. Некряч Т. Є., Чала Ю. П. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів : навчальний посібник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 200 с.
34. Ніколайчук І. Е. Соціокультурний аспект перекладу іноземної літератури. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*: збірник наукових праць. Голова редколегії Н. В. Подлевська; відповідальна за випуск Н. М. Торчинська. Випуск п'ятнадцятий. Хмельницький, 2024. С.234-242.
35. Ожешко Е. Над німаном. Переклад з польської: О. Стаєцький. Київ: Дніпро, 1981. 501с.
36. Першина Л.В., Таланова Л. Г. Особливості перекладу в полікультурному середовищі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. Т.2, № 52 С.164-168. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.52-2.39> (дата звернення: 18.08.2024).
37. Подлевська Н.В., Буртан А.В., Чухно Т.В. Дослідження перетину філології та перекладознавства: стратегії міждисциплінарних досліджень. *«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»*: журнал. № 9(15) 2023. С. 162-175.
38. Подлевська Н. В. Соціокультурна компетенція як складник комунікативної компетентності. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика* : зб. наук. праць. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2018. Вип. 5. С. 185–191.
39. Поліщук Ю.В. Соціокультурна комунікація під час перекладу. *Молодий вчений*. № 5 (57). 2018. С.497 – 500.
40. Ребрій О. В. Вступ до перекладознавства. Харків.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2016. 116 с.
41. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. 376 с.

42. Ревуцька, Т. Жужгіна-Аллахвердян, В. Введенська, С. Остапенко, Г. Удовіченко Особливості художнього перекладу: граматичний аспект: монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2018. 116 с.
43. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
44. Савчук Г.В., Дашкова К.В. Особливості перекладу художньої літератури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. №35. Т. 2. С.79-81.
45. Сегол, Р. Переклад як різновид міжмовної комунікації. <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/680> (дата звернення: 15.06.2024)
46. Сніца Т.Є. Переклад у контексті міжкультурної комунікації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2024. Вип 1.* С.276-280
47. Станіславова Л.Л. Перекладацькі стратегії та засоби їх реалізації (на матеріалі українських перекладів казки Ю. Крашевського «Kwiat rargosi»). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: збірник наукових праць. Хмельницький : ХНУ, 2019. Випуск 17. С. 36–42.
48. Станіславова Л.Л., Совтис Н.М. Проблемні питання польської мови та перекладознавства. Перекладацькі трансформації у практиці перекладу і редагуванні перекладів : збірник вправ до практичних занять з дисципліни для здобувачів другого (магістерського) рівнів вищої освіти спеціальності 035.033 «Філологія. Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська». Хмельницький : ХНУ, 2022. 41 с.
49. Ткачівська М.Р., Щерба Р. М. Переклад крізь призму міжкультурної комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2022. № 5. С.202 - 207. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.57.47>. (дата звернення: 28. 07.2024)
50. Фоміна Л. В. Методичні рекомендації з дисципліни «Особливості перекладу художніх творів» для студентів заочно-дистанційної освіти

спеціальності «Переклад». Упоряд. Л. В. Фоміна. Донецьк: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2015. 164 с.

51. Фролова І. Є. Культурні чинники перекладацької діяльності. *Актуальні проблеми та методика навчання перекладу: тези доповіді XI наукової конференції*, Харків, 15–16 квітня 2021р. Харків : 2021. С. 65–66.

52. Чередниченко О. І. Теорія і практика перекладу. Київ : Либідь, 2005. 370 с.

53. Черемська О. С. Материнська мова – основа духовності нації. *Науковий вісник №11. Серія: Філософія*. Харків : ХДПУ, 2000. Вип. 5. С. 56–60.

54. Шемуда М.Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки*. Книга 1. 2013. С. 164–168.

55. Шапочка К.А. Взаємодія культури і перекладу. *«Молодий вчений»*. 2017. № 4.1 (44.1). С. 140 – 143.

56. Assmann A. *Prostory spohadu: Formy ta transformacii kulturnoi pam'jati*, tłum. Kseniâ Dmytrenko, Larysa Doroničeva. Kyiv: Nika-Zentr, 2012. 64s.

57. Assmann J. *Pamięć kulturowa: pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, red. Robert Traba, tłum. Anna Kryczyńska-Pham. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2008. 117s.

58. Balcerzan E. *Czym jest nieprzekładalność – faktem praktyki translatorskiej czy zmyśleniem teoretyków*. W: M. Jurkowski, *Przekład artystyczny a współczesne teorie translologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk” 1998. 189s.

59. Bednarczyk A. „Kilka słów o strategii, „strategii” i nadinterpretacji”, *Między oryginałem a przekładem XVI*. S. 109-122.

60. Bednarczyk A. *W poszukiwaniu dominanty translatorskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 134 s.

61. Bigay-Mianowska A. Społeczeństwo polskie w twórczości Elizy Orzeszkowej. Kraków. 218. s
62. Bokszański, Z., Piotrowski A. i Ziółkowski M. Socjologia języka. Warszawa: Wiedza Powszechna. 1977.
63. Brzozowski J., Dąmbska-Prokop U. Mała encyklopedia przekładoznawstwa, red. Urszula Dąmbska-Prokop, oprac. Jerzy Brzozowski [i inni]. Częstochowa: Educator, 2000.
64. Erll, A. Kultura pamięci. red. Magdalena Saryusz-Wolska, tłum. Agata Teperek. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2018.
65. Kałużny J. Kategoria pamięci zbiorowej w badaniach literaturoznawczych. *Kultura Współczesna: teoria, interpretacje, krytyka 1230-4808*, nr 3. 2007. S. 85-103.
66. Kielar B. Z. Tłumaczenie i koncepcje translatoryczne. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. 223 s.
67. Legeżyńska A. Tłumacz, czyli „drugi autor”. W: E. Balcerzan i S. Wysłouch (red.), *Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej i artystycznej*. Warszawa: PWN. 1985.
68. Orzeszkowa E. Nad Niemnem https://wiersze.fandom.com/wiki/Nad_Niemnem/E-book (дата звернення: 21.10.2024).
69. Orzeszkowa E. Listy zebrane. Wrocław : PAN, 1958. T. 4. 426 s.
70. Sapir, E. Kultura, język, osobowość. Wybrane eseje, przeł. B. Stanosz, R. Zimand. Warszawa: PIW.1988.
71. Sztompka P. O pojęciu kultury raz jeszcze. *Studia Socjologiczne*, nr 1(232), 2019. S. 7–23
72. Słownik języka polskiego PWN <https://sjp.pwn.pl/> (дата звернення: 18.11.2024)
73. Tabakowska E. Bariery kulturowe są zbudowane z gramatyki. W: R. Lewicki (red.), *Przekład – język – kultura*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 2002.